

KYLPIJEN

KAUPUNKI

Tutkielma Helsingin kylpemisen
arkkitehtuurista

Kandidaatintyö
Aino Vaarno

Tekijä Aino Vaarno

Työn nimi Kylpyjen kaupunki – tutkielma Helsingin kylpemisen arkkitehtuurista

---

Laitos Arkkitehtuurin laitos

Koulutusohjelma Arkkitehtuuri

Vastuopettaja Anne Tervo

Ohjaaja Esa Ruskeepää

Vuosi 2023

Sivumäärä 54

Kieli Suomi

Tiivistelmä

Kylpeminen on ollut tärkeä osa ihmisten elämää kautta aikojen, ja siihen liittyy samankaltaisia piirteitä eri maiden ja kansallisuuksien välillä. Kylpemisen arkkitehtuurilla tarkoitetaan tiloja, jotka tukevat kylpemisen funktiota, kuten kylpylöitä. Ennen modernisaatiota kaupunkiympäristöihin syntyi yleisiä kylpylaitoksia, joihin asukkaat pääsivät peseytymään. Usein kylpylaitoksissa vietettiin myös vapaa-aikaa, ja nautittiin peseytymisen ohella esimerkiksi sosiaalisista kanssakäymisistä, kehon hoitamisesta, ja virvokkeista. Euroopan kylpemisen arkkitehtuuri kukoisti kunnes asuntokohtainen peseytymisen helpottui, ja yleiset kylpylaitokset alkoivat katoamaan. Tänä päivänä kasvavaa kiinnostusta yleisiin kylpylaitoksiin on kuitenkin havaittavissa.

Tässä kandidaatin opinnäytetyössä tutkitaan Helsinkiin syntyneitä yleisiä kylpylaitoksia, pyrkien selvittämään millaista kylpemisen arkkitehtuuria kaupungissa on ollut, ja mistä se on saanut vaikutteita. Opinnäytetyön tavoite on muodostaa käsitys Helsingin kylpemisen arkkitehtuurin piirteistä, tarjoten näin lähtötietoa ja inspiraatiota mahdollisille tuleville suunnitelmille. Aiheeseen perehdytään aluksi tutkimalla eurooppalaisen kylpykulttuurin kehitystä antiikin ajasta uuteen aikaan, jotta saadaan yleinen käsitys kylpemisen arkkitehtuurista. Laajemman kontekstin jälkeen keskitytään Helsinkiin, käsitellen kylpemisen arkkitehtuuria 1800-luvulta nykypäivään. Tietolähteenä toimivat kirjallisuuden ohella kuvamateriaali, kuten leikkaus- ja pohjapiirrokset, sekä valokuvat.

Tutkielman perusteella voidaan todeta, että Helsingin kylpemisen arkkitehtuuri on saanut paljon vaikutteita laajemmasta eurooppalaisesta kylpykulttuurista. Monet kylpemisen arkkitehtuuriin piirteet, kuten yhteisöllisyyden ja yksityisyyden kaksijakoisuus, aistillisuus, siirtymät, sekä peseytymisen oheistoimintojen mahdollistaminen, vaikuttavat olevan läpi aikakausien ja kulttuurien kantavia. Täten ne heijastuvat näin myös Helsingin kylpykulttuuriin. Lisäksi siihen ovat vaikuttaneet muun muassa kansainväliset muodit ja ilmiöt, kuten terveysvesi-innostus, teollistuminen, ja yhteiskunnan tasa-arvoistuminen. Helsingin kylpemisen arkkitehtuurista voidaan kuitenkin löytää myös paikallisia erityispiirteitä, kuten saunojen laaja käyttö, sekä meressä kylpemisen suosio.

Avainsanat kylpylaitos, kylpylä, merikylpylä, meriuimala, yleinen sauna, Helsinki

---

Sisällysluettelo

---

1. Johdanto	5
1.2. Tavoite, tutkimuskysymykset ja -menetelmät	6
2. Euroopan kylpykulttuuri	7
2.1. Antiikin aika	7
2.1.1. Kreikan balneionit	7
2.1.2. Rooman balneumit ja termet	9
2.2. Keskiaika	13
2.2.1. Islamin Hammam	13
2.2.2. Kristittyjen sauna	15
2.3. Uusi aika	17
2.3.1. Kylpy parantajana	17
2.3.2. Yläluokan, porvariston ja työväen kylpylät	18
2.3.3. Kylpy urheiluna	19
3. Helsingin kylpykulttuuri	21
3.1. Yleiset saunat	23
3.1.1. Korttelisauna	25
3.2. Kylpylät	27
3.2.1. Ullanlinnan Kylpylä	29
3.3. Meriuimalat	33
3.3.1. Peseytymisen meriuimalat	33
3.3.2. Uimisen meriuimalat	35
3.4. Uimahallit	41
3.4.1. Yrjönkadun uimahalli	41
3.5. Helsingin kylpykulttuuri tänään ja tulevaisuudessa	47
4. Johtopäätökset	49
Lähteet	51
Kuvalähteet	52

1. Johdanto

Kylpeminen on ollut tärkeä osa ihmisten elämää kautta aikojen (Suvikumpu, 2014). Kylpemisen muotoja on erilaisia, eikä sitä pidä mieltää vain ammeessa kastautumiseksi. Esimerkiksi sauna on *hikoilukylpy* (Vuorenjuuri, 1967). Kylpeminen voidaan mieltää sellaiseksi peseytymisen riitiksi, jonka kautta henkilö muuttuu fyysisesti ja henkisesti puhtaammaksi.

Kylpemisen arkkitehtuuri on kylpemistä tukevia tilallisia ratkaisuja. Esimerkkejä siitä ovat yksityiset ja yleiset kylpy- ja pesuhuoneet, saunat, kylpylät, uimalat ja uimapaikat (Pearson, 2020). Kylpemisen arkkitehtuurilla on erityislaatuisia piirteitä, jotka ovat mukautuneet palvelemaan kylpemisen käytäntöjä. Kylpeminen on esimerkiksi sen intiimistä luonteesta huolimatta yhteisöllistä, ja on kehon huoltamisen ohella myös mielen virkistämistä.

Kaupunkeihin onkin syntynyt jo antiikin Kreikasta lähtien yleisiä kylpylaitoksia, jotka ovat tarjonneet peseytymisen ohella tiloja muun muassa sosiaalisiin kanssakäymisiin, terveydenhoitoon, nautiskeluun, sekä rentoutumiseen (Vuorenjuuri, 1967). 1900-luvulle asti Euroopassa vallitsi rikas kylpemisen kulttuuri, joka heijastui Suomeen saakka. Modernisoituvassa maailmassa yleiset kylpylaitokset alkoivat kuitenkin kadota.

Tänä päivänä liikehdintää yleisen kylpykulttuurin elpymisestä on havaittavissa. Täten kandidaatin opinnäytetyö *Kylpyjen kaupunki* pyrkii toimimaan tiedon ja inspiraation lähteenä tulevien kylpylöiden suunnittelutyölle. Työssä tutkitaan Helsingin kylpemisen arkkitehtuuria sijoittamalla se osaksi laajempaa kansainvälistä kehityskaarta.

Kuva: Lauttasaaren ranta (tuntematon, 1920-luku).

1.2. Tavoite, tutkimuskysymykset ja -menetelmät

Helsingin perinteiset yleiset kylpylaitokset, kuten korttelisaunat, ovat sulkeneet oviaan asunto- ja taloyhtiösaunojen yleistyessä (Jetsonen, 2000). Vielä 1900-luvun alussa kaupunkilaisten suosiossa olleet kylpylät ja meriuimalat ovat kadonneet kokonaan (Kaartinen, 1999; Suvikumpu, 2014). Näin ollen kaupungin aiemmin rikkaasta kylpemisen arkkitehtuurista ei ole enää paljoa jäljellä.

Kylpemisen arkkitehtuuriin on kuitenkin viime vuosikymmeninä ollut havaittavissa kasvavaa kiinnostusta, kun huippuarkkitehdit, kuten Peter Zumthor, ovat suunnitelleet huomiota herättäneitä kylpylöitä (Pearson, 2020). Lisäksi on havaittavissa kylpylöiden uusi nousu urbaanissa infrastruktuurissa (Pearson, 2020). Myös Helsingissä on 2010-luvulla avattu uusia yleisiä saunoja, kuten Kulttuurisauna (2013), Löyly (2016), ja Lonnan Sauna (2017).

Rakennushankkeiden aktiivisuudesta ja uusien saunojen korkeasta käyttöasteesta (Helsingin Kaupunki, 2023; Nironen, 2022) voi päätellä, että helsinkiläisillä on kiinnostusta yleisiin kylpylaitoksiin. Lisäksi kesän maauimaloiden, rantojen, ja mattolaitureiden runsaat oleskelijat, sekä talven avantouintipaikkojen suosio, kielivät helsinkiläisten kiinteästä suhteesta luonnonvedessä kylpemiseen. On siis mahdollista, että Helsinkiin voitaisiin luoda lisää yleisiä kylpylaitoksia.

Tämä kandidaatin opinnäytetyö on katsaus kylpemisen arkkitehtuuriin Helsingin kontekstissa. Työn tavoitteena on toimia lähtötietona tulevalle suunnittelutyölle. Opinnäytetyön tutkimuskysymykset ovat:

1. Millaista kylpemisen arkkitehtuuria Helsingissä on ollut?
2. Mitä vaikutteita Helsingin kylpykulttuuri heijastaa?

Kysymyksiin vastataan tutkimalla aluksi kylpykulttuurin laajempaa kansainvälistä kontekstia, ja perehtyen sitten tarkemmin Helsinkiin. Tietolähteenä toimivat kirjallisuuden ohella kuvamateriaali, kuten leikkaus- ja pohjapiirroksot, sekä valokuvat. Työssä keskitytään tutkimaan aikakausia, jolloin yleistä kylpykulttuuria on voitu pitää rikkaimmillaan, ja josta on löytynyt parhaiten tietoa.

Kandidaatintyön kappale 2. käsittelee Euroopan kylpykulttuuria antiikista uuteen aikaan. Kappale 3. esittelee 1800- ja 1900-luvuilla Helsingissä esiintyneet kylpemisen muodot. Kappaleen lopussa pohditaan myös kaupungin kylpykulttuurin nykyisyyttä ja tulevaisuutta. Kappaleessa 4. tehdään yhteenveto tutkielman löydöksistä.

2. Euroopan kylpykulttuuri

Puhtaudet normit ja kylpemisen tavat ovat muuttuneet aikojen kuluessa ja ovat eriäviä kulttuureiden välillä. Kylpemisen riihtejä on syntynyt itsenäisesti eri alueilla eri aikoina, mutta myös levinnyt esimerkiksi sotien ja ristiretkien myötä kansoilta toisille. Lisäksi kansainväliset ilmiöt, kuten kulkutaudit, valistus, ja teollistuminen, ovat muokanneet kylpemisen tapoja laaja-alaisesti. (Twig, 2000; Vuorenjuuri, 1967)

Suomeen on kautta aikojen heijastunut monet eurooppalaisen kylpykulttuurin piirteet. Näin ollen tässä kappaleessa käsitellään pääpiirteittäin Euroopan kylpykulttuurin kehityskaari antiikista uuteen aikaan.

2.1. Antiikin aika

Monet Euroopan kylpykulttuurin piirteet ovat osa jatkumoa, joka on alkanut antiikin ajan yleisistä kylpylaitoksista (Vuorenjuuri, 1967). Antiikin Kreikassa ja Roomassa kylpeminen oli olennainen osa kaupunkikulttuuria, ja sen ympärille kehittyi erityislaatuista arkkitehtuuria.

Kylpemisen arkkitehtuurissa korostui peseytymisen funktion ohella kokemuksellisuus, kuten estetiikka ja siirtymät. Yleiset kylpylät kehittyivät antiikin aikana Kreikan yksinkertaisista *Balaneioneista* hiljalleen Rooman mahtipontisiksi termeiksi, jotka esitellään seuraavissa alakappaleissa.

2.1.1. Kreikan balaneionit

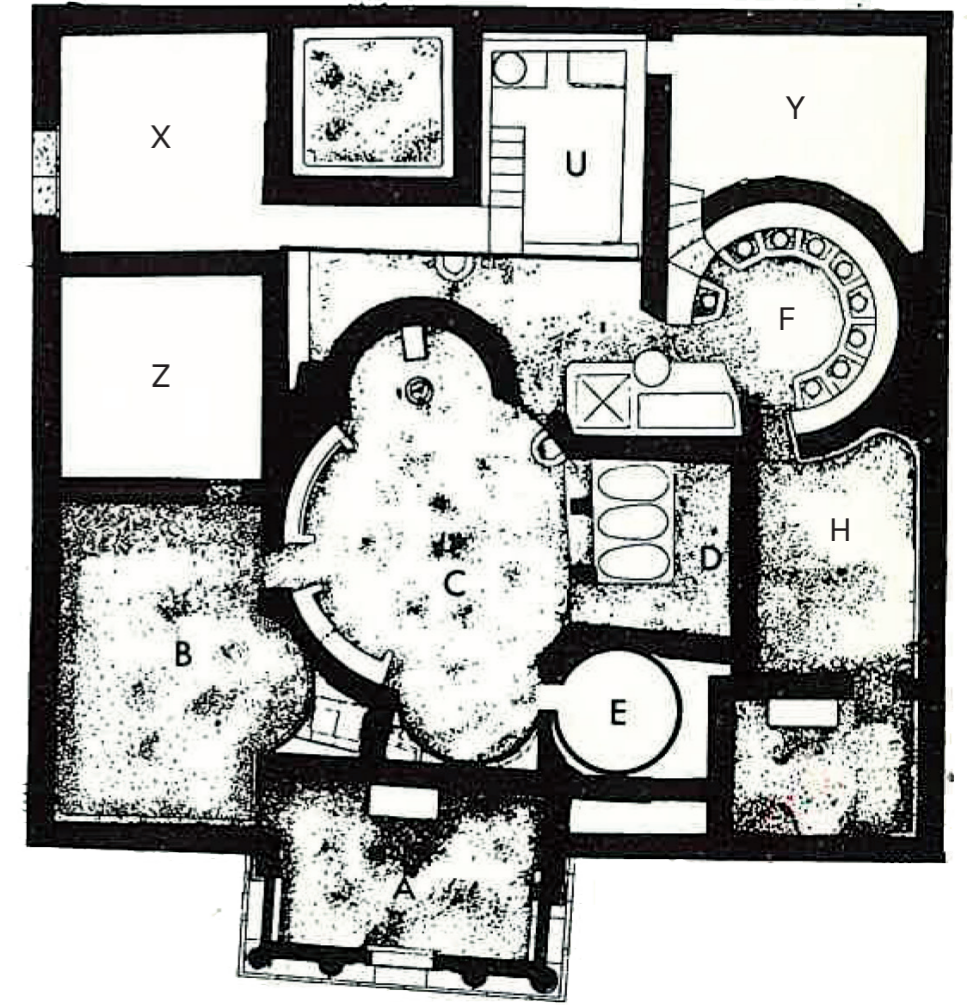
Antiikin kreikan kaupunkiasunnoissa ei ollut pesutiloja, vaan kylpeminen suoritettiin yleisissä kylpylaitoksissa, *balaneioneissa*. Peseytymisen ohella niissä tavattiin tuttuja ja rentouduttiin hoitojen avulla ennen illallista. Kylpeminen tarjosi siirtymän päivän eri vaiheiden välillä. Sitä ei nähty pelkkänä pakollisena peseytymisenä, vaan myös nautintona. (Vuorenjuuri, 1967.)

Balaneioneita rakennettiin Antiikin kreikan kulttuurin tärkeiden instituutioiden, *gymnasioiden*, yhteyteen ainakin jo vuodesta 300 eaa. (Vuorenjuuri, 1967). Ne olivatkin pääosin arkkitehtonisesti vaatimattomia lisärakennuksia, jotka tarjosivat kylpemisen oheistoiminnon esimerkiksi urheilun yhteyteen (Vuorenjuuri, 1967). Balaneioneiden keskeinen sijainti kielii kuitenkin niiden tärkeydestä (Polyxeni, 2016).

Balaneioneiden arkkitehtuuri oli vaihtelevaa (Polyxeni, 2016). Ne pitivät usein sisällään ainakin hikoilukylvyn, kylpyammeita, sekä oleskeluhuoneen (kuva 1; Vuorenjuuri, 1967). Lisäksi balaneionissa oli tyypillisesti pyöreitä kattoa kohtaan suippenevia huoneita, *tholoksia* (Polyxeni, 2016). Esimerkiksi kuvan 1. balaneionissa tholos E on hikoiluhuone, ja F sisältää kaaren istuma-ammeita. Vuorenjuuren (1967) mukaan huoneiden kupolimainen muoto auttoi ylläpitämään miellyttävää lämpötilaa. Täten arkkitehtuuri on luotu tukemaan kylpemisen riittä.

Balaneioneiden arkkitehtuurissa voidaan nähdä kylpemisen yksityisyyden ja yhteisyyden kaksijakoisuus. Vaikka sinne on tultu toimittamaan intiimiä peseytymisen riittä, on tilanne ollut silti sosiaalinen. Balaneioneiden avoimet tilat, kuten kuvan 1. huoneet B, ja C, ovat mahdollistaneet kanssakäymisiä, kun taas pienemmät sopukat, kuten D ja E ovat mahdollisesti luoneet turvallisen tuntuisten puitteet rentoutumiselle. Kylpemisen arkkitehtuurissa artikuloidaankin suhteita yksilön ja muiden ihmisten välillä (Pearson, 2020).

Kuva 1.

Gortusin Balaneionin pohjapiirros (muokattu Ginouvès, 1962).

- A Vastaanotto
- B Oleskelutila
- C Keskuskylpyhuone, ei yhteistä allasta
- D Kylpyammeet, yksityisemmät
- E Hikoilukylpy (vrt. sauna)
- F Istumakylvyt, sosiaalisemmat
- H Hierontahuone
- UXYZ Taustatilat ja veden lämmitys

2.1.2. Rooman balneumit ja termet

Antiikin Rooman kylpylät kehittyivät niitä edeltävien balaneioneiden pohjalta. Kuten antiikin Kreikassa, kylpeminen oli sekä arkinen pakollisuus, että joutilas nautinto (Twigg, 2000). Rooman valtakunnassa kylpemisen riitit kuitenkin rikastuivat entisestään, ja tulivat merkittäväksi osaksi kulttuuria. Yleisiä kylpylöitä rakennettiin kaikkialle kasvavaan valtakuntaan, joka levitti roomalaista kylpemisen arkkitehtuuria laajalti Eurooppaan. (Vuorenjuuri, 1967)

Antiikin Rooman yleiset kylpylaitokset jakautuivat kahteen päätyologiaan; *balneumeihin* ja *termeihin*. Balneumit olivat mittakaavaltaan balaneioneita muistuttavia kylpylaitoksia. Niitä oli kaupungissa runsaasti, jopa viisi kappaletta yhtä korttelia kohden. Ne olivat vuokratasarmien yleisiä kylpylöitä, joissa lähialueiden asukkaat kävivät lähes päivittäin peseytymässä, rentoutumassa ja tapaamassa tuttuja. Myös Roomassa kylpeminen toimi siirtymäriittinä työn ja vapaa-ajan välillä. (Suvikumpu, 2014; Twigg, 2000; Vuorenjuuri, 1967.)

Balneumin kylpemisen arkkitehtuuri perustui huonesarjaan, jossa edettiin kylmästä kohti kuumempaa tilaa, ja taas takaisin kuumasta kohti kylmää (Kuva 2.) Huoneita lämmitettiin antiikin Kreikasta perityllä *hypocaustum-järjestelmällä*, jossa kuuma ilma kiertää lattian alla olevassa tilassa. Arkeologisten kaivauksien perusteella balneumeiden arkkitehtuuri oli esteettistä; niiden tiloissa oli usein holvikaaria, korkokuvia, patsaita, ja värikkäitä seinämaalauksia. Kylpyammeiden lisäksi huoneissa oli suurempia yhteisiä vesialtaita. (Viherjuuri, 1944; Vuorenjuuri, 1967.)

Termit olivat balneumeja suurempia kylpylaitoksia, joissa kylvettiin ja vietettiin vapaa-aikaa monipuolisemmin. Ajallisesti termit seurasivat balneumeja ja kehittivät niiden kylpykulttuurin huippuunsa, mutta eivät korvanneet niitä korttelikylpylöinä. Siinä missä balneumeja oli kaupungissa satoja, termejä saattoi olla kymmenkunta. Termejä pidettiin yhtenä Rooman tärkeimmistä monumentaalirakennuksista, ja ne sijoitettiin keskeisille sijannoille. (Vuorenjuuri, 1967.)

Termit olivat kaikille yhteistä julkista tilaa. Ne ilmensivät tasa-arvoa, jossa ihmiset olivat riisuuntuneet luokkamerkeistään. Kuten edeltäjissään, balaneioneissa ja balneumeissa, termeissä naiset ja miehet kylpivät välillä estottomasti yhdessä, ja välillä erikseen. Erottelu tapahtui rakentamalla erillisiä osastoja tai ajoittamalla sukupuolille eri kylpyajat. Suhtautuminen asiaan vaihteli ajan ja paikan mukaan. (Twigg, 2000; Vuorenjuuri, 1967.)

Termit pitivät sisällään kaiken, mitä kaupunkilaisten hupielämään kuului, ja kylpemiseen tarkoitettujen tilojen ohella niissä oli muun muassa: urheilu- ja palloilukenttiä, tiloja runoudelle ja teatterille, kävelypuistoja ja pylväskäytäviä, ravintola- ja juhlasaleja, sekä hotellihuoneen omaisia vuokrattavia kylpy- ja lepo huoneita. Termien mittakaava olikin valtava. Esimerkiksi Carcallan termin (kts. seuraava sivu, kuva 3.) ympärismuurit kattoivat yli 100 000 m² alueen, jonne mahtui tuhansia asiakkaita. (Vuorenjuuri, 1967)

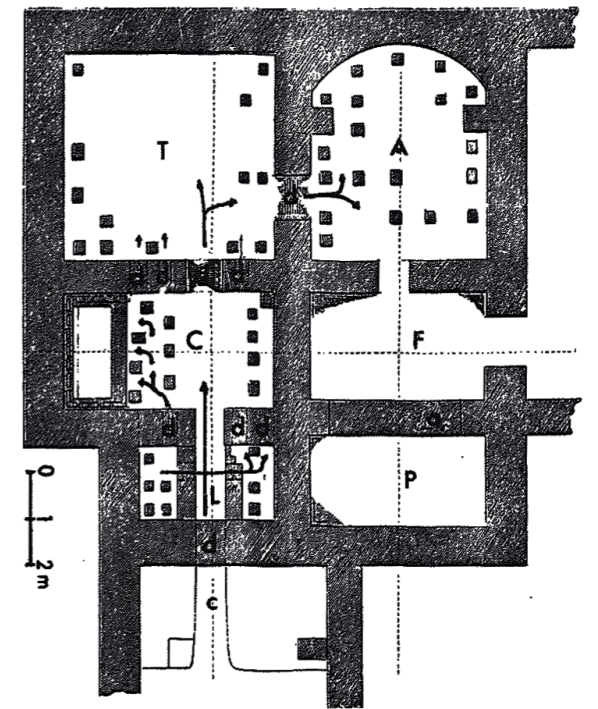
Termeissä vietettiin useampi tunti, ensin harjoittaen joko kehoa tai mieltä, esimerkiksi painimalla tai lukemalla, jonka jälkeen kylvettiin kuumissa ja kylmissä kylvyissä. Termeissä oli ammeiden ohella suuria yhteisiä uima-altaita (Viherjuuri, 1944). Kylpemisen jälkeen syötiin, juotiin, tavattiin ystäviä, ja hoidettiin kehoa esimerkiksi hieronnoilla ja karvanpoistolla. Lisäksi myös seksuaaliset nautinnot olivat usein osa visiittä, joko oman seuralaisen tai seksityöläisten kanssa. (Twigg, 2000.)

Termien kylpemisen arkkitehtuurissa esiintyy balneumeista peritty ajatus siirtymästä kylmästä kuumaan. Tilat tosin kasvoivat koissaan, ja esimerkiksi Carcallan termissä kylmä aulaila *frigidarium* muuttui valtavaksi keskushalliksi (kuva 4.), ja kuuma *caldarium* sai tärkeyttään korostavan komean kupolin. Osa termien nautinnollisuutta olikin sen arkkitehtuurin estetiikka ja aistillisuus. Vuorenjuuren (1967) mukaan kylpijät ihailivat suurien holvien ilmavuutta, veden ja valon leikkiä, sekä materiaalien, kuten marmorin, kauneutta, sekä pehmeyttä ihoa vasten. Termit olivat myös runsaasti koristeltuja patsain, korkokuvien ja mosaiikein. (Twigg, 2000; Vuorenjuuri, 1967.)

Termien ja balneumeiden arkkitehtuurissa korostuukin kaksi kylpemisen arkkitehtuurille olennaista piirrettä: aistillisuus ja nautinto. Kylpeminen on moniaistillinen kokemus, joka auttaa kokijaa huomioimaan itseään ja ympäristöönsä. Kylmän ja kuumien vaihtelu stimuloi kehoa ja mieltä, virkistäen ja herättäen hyviä tunteita (Koren, 1991). Lisäksi kylpemiseen tarkoitettut tilat korostavat luonnostaan muun muassa siirtymiä, tunnelmaa ja materiaalisuutta, sillä herkistynyt keho ja mieli ovat erityisellä tavalla läsnä tilassa (Pearson, 2020).

Rooman vallan kukistuessa myös termit katosivat. Niiden vesiputkien ja ornamenttiikan arvometallit ryöstettiin, ja rakenteita hyödynnettiin materiaalina uusiin rakennuksiin. Joidenkin termien käyttötarkotus saatettiin muuttaa - esimerkiksi kristityt tekivät niistä kirkkoja (Vuorenjuuri, 1967). Vaikka erilaisia kylpylöitä kehittyi Euroopassa antiikin ajan jälkeen, termejä vastaavia "monitoimitiloja" ei syntynyt ennen uutta aikaa (Suvikumpu, 2014).

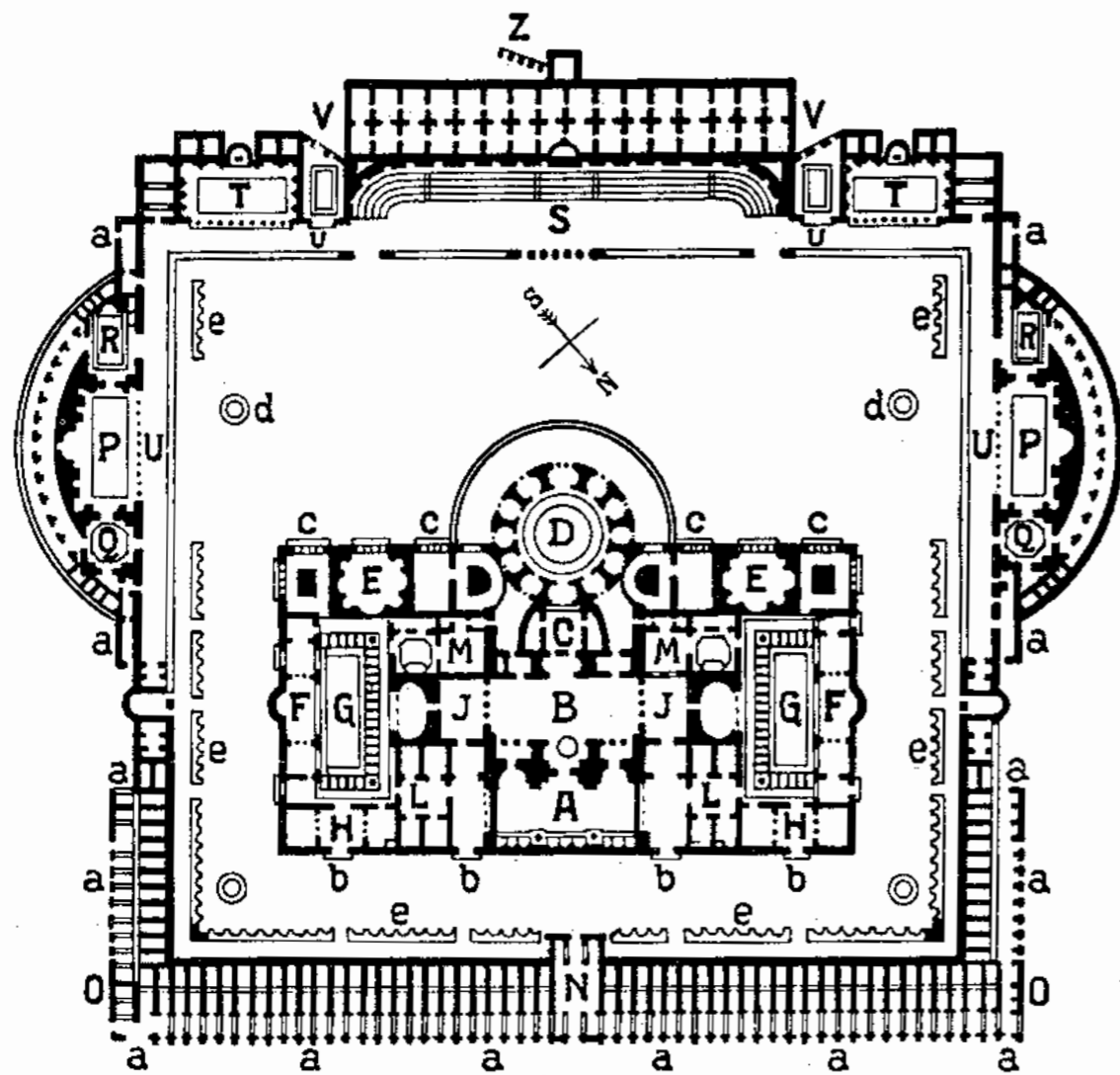
Kuva 2.

Caerwentin balneum ja hypocaustum-järjestelmä (Vuorenjuuri, 1967).

F (*Frigidarium*) Viileä tila, jossa kylmävesiallas P
A (*Apodyterium*) Kevyesti lämmitetty tila, jossa riisuuduttiin ja lepailtiin
T (*Tepidarium*) Lämmin tila, jossa oli vesialtaita sekä penkkejä istuskeluun ja hierontaan
C (*Caldarium*) Kuuma tila, kostea kuumuus. Huoneen päässä kuumavesiallas.
L (*Laconicum*) Todella kuuma tila, kuiva kuumuus (vrt. sauna)

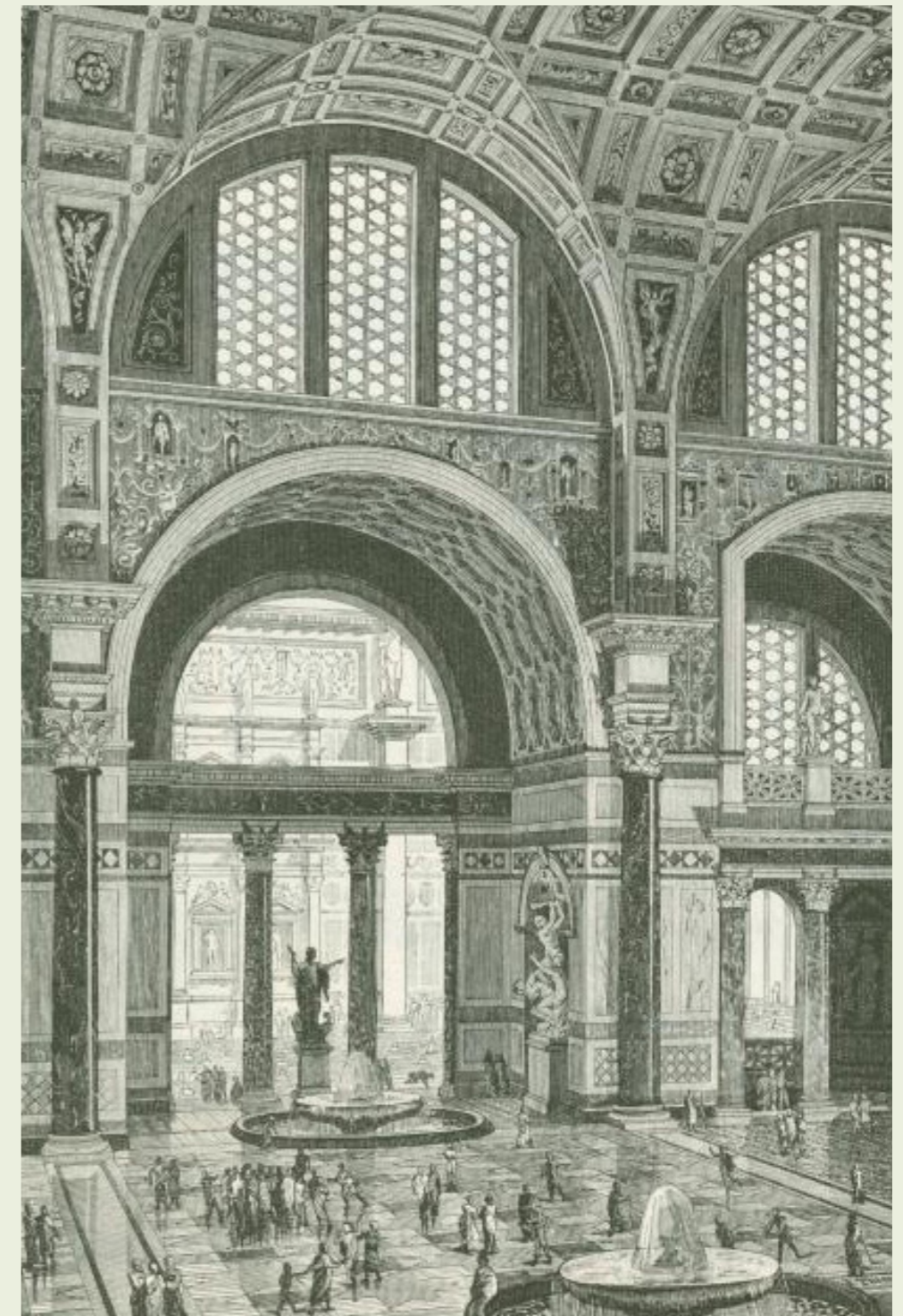
Kuva 3.

Caracallan terme c. 235 (muokattu Fletcher, 2013).

A. Frigidarium - kylmä allashalli	Q. Nymfaion - Patsain koristeltu vesiallasrakennelma
B. Tepidarium - lämmin allashalli	R. Opiskelutila
C. Välittävä tila	S. Stadium ja katsomo
D. Caldarium - kuuma allashalli	T. Kirjasto
E. Höyryhuone	V. Vesivarasto
F. Luentosal	Z. Akvedukti
G. Peristyylipiha urheiluun	u. Kävelypuisto
H. Aula	a. Fasadi
J. Halli	b. Sisäänkäynti
L. Apodyterium - lämmin lepo huone, vaatteiden vaihto	c. Peli ja urheilutila
M. Höyryhuone	d. Suihkulähde
N. Pääsisäänkäynti	e. Pylväskäytävä
O. Kaupat	
P. Gymnasium - paikka fyysisille ja henkisille harjoituksille	

Kuva 4.

Carcallan termen Frigidarium (tuntematon, 1901).

2.2. Keskiäika

2.2.1. Islamin Hammam

On yleinen harhaluulo, ettei keskiajalla kylvetty. Keskiajan Euroopan kaupungeissa jatkui rikas kylpykulttuuri, joka osaltaan heijasti antiikin perimää. Vaikka termit katosivat, antiikin kylpykulttuuri ei täysin kuollut. Esimerkiksi balneumit jäivät laajalti kansan käyttöön Rooman tuhoutumisesta huolimatta.

Kylpemisen tavat ja arkkitehtuuri kokivat kuitenkin muutoksia. Esimerkiksi yleisissä kylpylaitoksissa vierailu menetti rooliaan osana arkea, ja muuttui viikoittaiseksi rentoutumis- ja hupihetkeksi. Termien kaltaisia massiivisia kylpylöitä ei enää rakennettu. Etelä-Euroopassa suosiotaan kasvattivat hiljalleen hammamit. Keski- ja Pohjois-Euroopassa taas keskityttiin saunomiseen, joka kehittyi suomalaisesta näkökulmasta melko tunnistettavaan pisteeseen.

Hammamit ovat islamilaisen maailman yleisiä kylpylaitoksia. Turkkiilaisten vallattua Konstantinopolin vuonna 1453 hammamit, ns. turkkilaiset saunat, alkoivat saamaan vahvasti vaikutteita roomalaisista kylpylöistä. Ottomaanit ja arabit levittivät hammamit laajalti Eurooppaan, muun muassa Espanjaan ja Balkanille. (Vuorenjuuri, 1967.)

Hammamit rakennettiin perinteisesti moskeijoiden yhteyteen, ja niitä oli ympäri kaupunkia palvelemissa paikallisesti naapurustoja. Mittakaavaltaan ne olivat siis lähellä balneumeita. Hammamit olivat avoimia kaikille, mutta naiset ja miehet kylpivät erikseen. (Twig, 2000; Vuorenjuuri, 1967.)

Hamammissa vierailu oli päivittäisen sijasta viikoittaisia ja liittyi moskeijassa käymiseen, jonne tuli mennä puhtaana. Niissä kylpeminen keskittyi hikoilemiseen, ja oli roomalaiseen kylpykulttuuriin verrattuna passiivisempää. Hammamit olivat myös seurustelupaikkoja, mutta varsinaisen kylpemisen aikana keskityttiin hiljentymään ja eristymään ulkomaailmasta. (Twig, 2000; Vuorenjuuri, 1967.)

Arkkitehtuuriltaan hammamit olivat roomalaisia kylpylöitä vaatimattomampia. Sulkinaisessa julkisivussa vain koristellut oviaukot kutsuivat kylpemään. Kylpemisen arkkitehtuuri, joka perustui tilasarjaan toisistaan lämpimämpiä huoneita, pysyi ennallaan, mutta tilojen mittasuhteet muuttuivat. (Vuorenjuuri, 1967.)

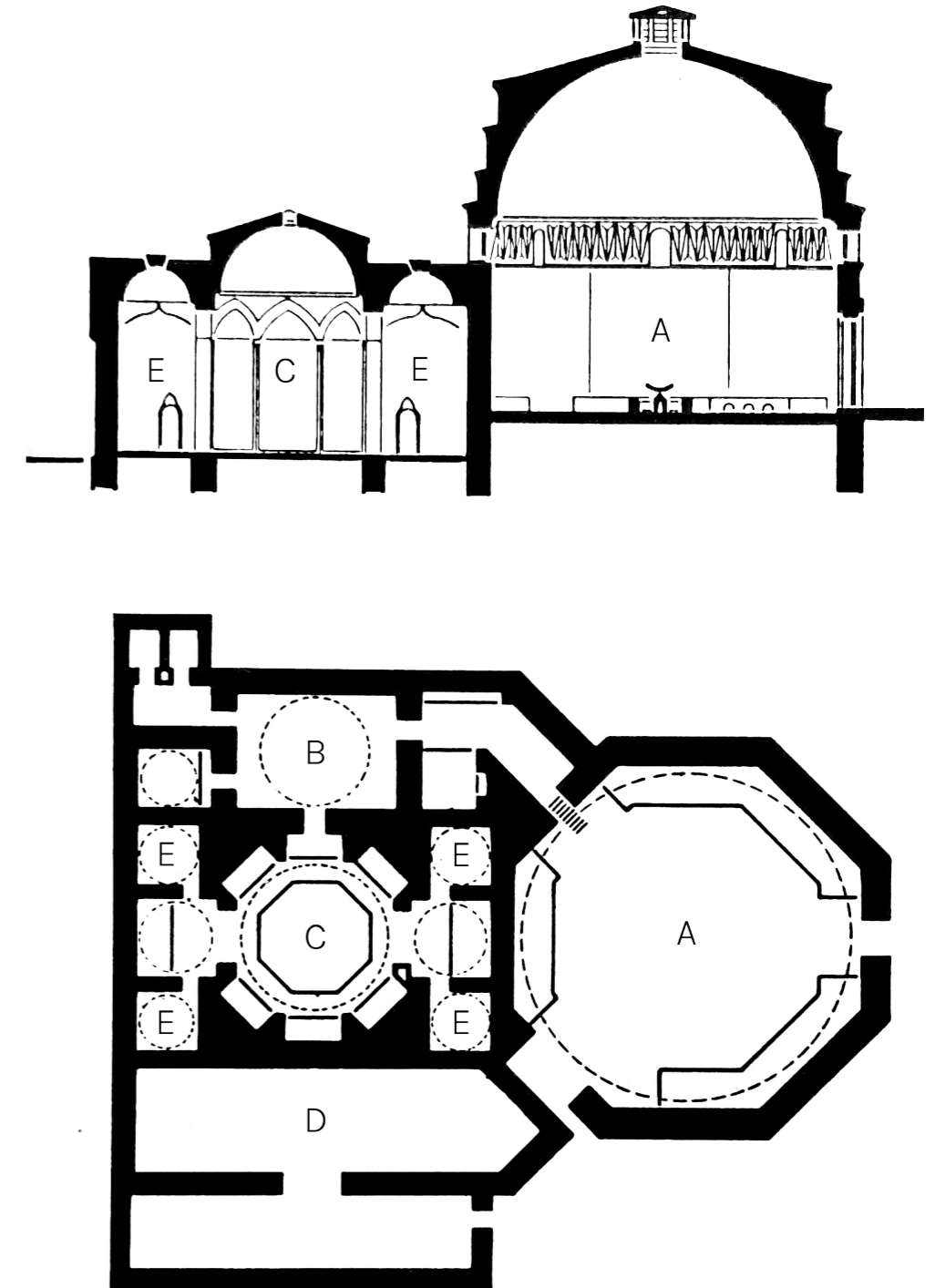
Rooman kylpylöiden valoisa caldarium (kuuma huone) muuttui Hammamissa *hararaksi* (kuva 5. huone 3), hämyiseksi kupolilla katetuksi huoneeksi, johon valo tihkui kattoon upotettujen lasipalojen kautta. Sen keskellä oli usein kuumavesialtaan sijasta lämmitetty kivilaatta, "napakivi", jolla loikoilevia kylpijöitä hierottiin. Hararaa kiersivät yhdelle hengelle mitoitettut pesu- ja hikoiluhuoneet halvetit, jotka olivat verrannollisia roomalaisten laconeumeihin.

Peseytymiselle omistettut tilat olivat hammameissa Rooman kylpylöitä intiimimpiä, mutta lepo ja pukeutumistilasta *maslakista* (vrt. apodyterium) tuli mittasuhteeltaan suurempi. Maslak (kuva 5. huone 1) oli erityisesti naisille tärkeä seurustelutila, jossa kylvystä rentoutuneena nautittiin myös juomaa ja ruokaa. (Twig, 2000; Vuorenjuuri, 1967.)

Hammeissa on havaittavissa kylpemiselle ominainen harras tunnelma, jonka voidaan nähdä heijastavan peseytymisen henkilössä luomaa muutosta ja "uudelleensyntymistä" (Pearson, 2020). Korenin (1996) mukaan kylvyssä aika myös kulkee eri tavalla, ja niissä voi keskittyä syvemmin omaan itseensä. Hammameiden hämyisen, sisäänpäin kääntyvän, ja intiimin arkkitehtuurin voikin nähdä mahdollistavan näitä kylpemisen piirteitä.

Kadonneista balaneioneista, balneumeista ja termeistä poiketen hammamit ovat säilyneen melko muuttumattomina nykypäivään saakka. Euroopassa niiden suosio on vaihdellut aikojen saatossa. (Vuorenjuuri, 1967.)

Kuva 5.

Ingile-Hammam (muokattu Vuorenjuuri, 1967).

A Maslak. Kevyesti lämmitetty lepo ja pukeutumistila (vrt. apodyterium)
B Lämmin käytävämainen pesuhuone (vrt. tepidarium)
C Harara - Kuuma hikoiluhuone, jonka keskellä "napakivi",
kuuma kostea löyly (vrt. caldarium)
D Halvet - Hararan sivuilla pieniä kammioita henkilökohtaista pesua
varten, osa kuivia kuumia hikoiluhuoneita (vrt. laconicum)
E Huolto ja lämmitystilat

2.2.2. Kristittyjen sauna

Balneumeiden, hammamien ja muiden vaikutteiden, kuten slaavilaisten hypocaustumin sijasta kiukaaseen perustuvien hikoilukylpyjen, alla syntyi uudenlainen hikoilukylpy - sauna. Keskiajalla saunomisesta tuli suosittua, ja sen levittäjinä voidaan pitää muun muassa ristiretkiä ja kansanvaelluksia. (Vuorenjuuri, 1967.)

1200-luvulla yleisiä saunoja löytyi ainakin Italiasta, Ranskasta, Belgiasta, Alankomaista, Englannista ja Skandinaviasta. Paavit, piispat ja luostarit rakennuttivat yleisiä saunoja, jotta kansa pääsisi lauantaina pesulle ja näin sunnuntaiksi puhtaana kirkkoon. Kaupunkeihin syntyi myös yksityisiä kylpylaitoksia, ja saunottajista muodostui erioikeutettu ammattikunta. (Vuorenjuuri, 1967.)

Kuten aiemmin esiteltyt yleiset kylpylaitokset, myös saunat edustivat tasa-arvoa. Ne olivat avoimia kaikille, ja vaikka ylimystöllä oli omia saunoja, he kävivät myös yleisissä kylpylöissä. Miehiä ja naisia yritettiin pitää vaihtelevalla vakavuudella erossa toisistaan, esimerkiksi määräämällä vuorottaisia saunapäiviä. (Viherjuuri, 1944; Vuorenjuuri, 1967.)

Keskiajalla Euroopan saunojen kylpykulttuuri ja arkkitehtuuri oli hyvin yhdenmukaista. Sauna muodostui ainakin puku-, lepo- ja löylyhuoneista. Löylyhuoneesta löytyi kiuas, lauteet, ja tynnyrimäisiä kylpyammeita (Kuva 6). Peseytymisen lisäksi saunoissa suoritettiin kauneuden- ja terveydenhuollon toimenpiteitä kuten kuppautusta. (Vuorenjuuri, 1967.)

Keskiajan saunojen arkkitehtuurista löytyy vain vähän tietoa, mutta Vuorenjuuren (1967, s. 149-154) teoksessa olevan aikalaiskuvauksen perusteella hyvä sauna rakennettiin kivistä ja puusta, siinä oli ikkunoita tuuletusta varten, ja koristeluja jotka lisäsivät viihtyvyyttä. Roomalaisiin kylpylöihin verrattuna saunojen arkkitehtuuri oli riisuttua, ja siirtymä viileiden ja kuumien tilojen välillä suoraviivaistui. (Viherjuuri, 1944; Vuorenjuuri, 1967.)

Yleisissä saunoissa käyminen oli keskiajalla kansanhupi, jota harrastettiin ahkerasti (Vuorenjuuri, 1967). Voi kuvitella, että hammameihin verrattuna tunnelma on ollut hartaan sijasta hilpeä. Peseytymisen ohella kylpylässä vietettiin vapaa-aikaa, seurusteltiin, sekä syötiin ja juotiin (kuva 6; Vuorenjuuri, 1967). Keskiajan saunat ovat siis arkkitehtuurillaan mahdollistaneet puhdistumisen ja lämpötilavaihtelun tuoman hyvän olon, sekä oheistoimintoja (Twigg, 2000; Koren, 1994). Niissä korostuukin kylpemisen synnyttämä nautinto, vaikka arkkitehtuuri onkin esteettisessä mielessä ollut karumpaa.

1300-luvulle saakka saunat olivat kirkon virallisen suojeleksen alla, mutta sen kanta muuttui yleisten tapojen höltyessä. 1500-lukua kohden saunoista muodostui "irstauden ja tarttuvien tautien pesiä" (Viherjuuri, 1944, s. 20). Niissä mässäiltiin, juotiin, pelattiin, ja harrastettiin seksiä. Yleiset saunat muuttuivat käytännössä bordelleiksi, jonne kunniallisilla kansalaisilla ei ollut enää asiaa. Lopulta kulkutaudit pakottivat yleiset saunat sulkemaan ovensa. Jossain syrjäseuduilla, kuten pohjolassa ja Alppien vuoristoissa saunominen kuitenkin jatkui. (Vuorenjuuri, 1967.)

Kuva 6.

Keskiaikainen saunaelämys (Vuorenjuuri, 1967). Kylpijöillä on tammenlevhistä tehdyt vastat ja olkiset saunahatut. Löylyhuoneessa on ammeita, joissa on leveä lauta pöytänä, sillä syöminen kuului kylpemisen iloihin.

2.3. Uusi aika

Keskiajan jälkeen kylpemisen kulttuuri kävi Euroopassa läpi useita eri vaiheita, johon vaikuttivat mm. lääketieteen kehitys, teollistuminen, yhteiskunnan arvot, sekä käsitys siitä, mitä peseytyminen ja puhtaus merkitsi. Uudesta ajasta eteenpäin yhteiskuntaluokka määriteli aikaisempaa tarkemmin sen miten kansa kylpi, ja yleisiä kylpylöitä jaettiin eri säädyille.

Yleisten kylpylöiden moraalinen rappio ja niissä leviävät kulkutaudit johtivat kylpylöiden laajaan sulkemiseen 1500-luvulta lähtien. 1500- ja 1600-luvuilla myös ajan lääketieteen myötä käsitys vedestä muuttui, ja kylpemistä pidettiin jopa vaarallisena. Peseytyminen suoritettiin pääosin rievuilla pyyhkien, ja säädyllisyyttä merkitsevä puhtaus ilmaistiin ulkoisesti esim. vaatteiden ja parfyymien avulla. (Suvikumpu, 2014; Twigg, 2000.)

1700- ja 1800-luvuilla kylpeminen nousi jälleen suosioon, nyt erityisesti terveyttä vahvistavana toimituksena. Veden parantavaan voimaan uskottiin, ja syntyi rikkaamman kansanosan hoitolaitoksina toimivia kylpylöitä, jotka kohti 1900-lukua kuitenkin rentoutuivat vapaa-ajan vieton paikoiksi. Näiden hupi- ja hoitokeskusten kylpemisen arkkitehtuuri lähenteli Rooman termien kokonaisvaltaisuutta.

Työvälle taas syntyi teollistumisen myötä omaa käytännönläheistä kylpemisen arkkitehtuuria, jossa keskityttiin fyysiseen puhdistautumiseen. Täten arkkitehtuuri mahdollisti kylpemisen tuoman hyvinvoinnin niin ylempien luokkien rentoutumisen, kuin työväen peseytymisen kylpylöissä. 1800-luvun lopulla syntyneet kaikille avoimet yleiset kylpylät kehittyivät 1900-luvulla uimahalleiksi, joissa alettiin kylpemisen sijasta keskittyä urheiluun. (Suvikumpu, 2014; Tommila, 1982.)

2.3.1. Kylpy parantajana

1700-luvulla valistuksen myötä kylpeminen aloitettiin uudelleen ylempien yhteiskuntaluokkien keskuudessa. Vesi muuttui vaarallisesta terveelliseksi ja kylpeminen syntisestä siveelliseksi. Uusi innostus erityisesti kylmässä vedessä kylpemiseen heijasti vastaliikkettä aristokraattiseen keinotekoisuuteen, sekä uskoa veteen luonnollisena hyveenä. Vesi nähtiin voiman ja virkeyden lähteenä, joka kohensi moraalialia ja kehoa. (Twigg, 2000.)

Luonnontieteiden kehittyessä myös lääkärit alkoivat nähdä veden ennennäkemättömällä tavalla lääkkeenä. Mineraalipitoisilla vesillä uskottiin olevan parantavia vaikutuksia monenlaisiin sairauksiin. Kehittämätön lääketiede mahdollisti sairaudenhoitoon liittyviä uskomuksia, kuten 1700-luvun lopulla alkaneen terveysvesi-innostuksen, ja mineraalipitoisten ”terveyslähteiden” yhteyksiin avattiin muodikkaita kaivohuoneita. (Tommila, 1982.)

Näissä terveyden temppeleissä mineraalivesiä juotiin lääkärin ohjeiden mukaan, ja niiden ohella noudatettiin tarkkaa päivärytmiä ja terveellistä ruokavaliota. Hoitoon saattoi kuulua myös ”kaivojuontia” tehostavia kylpyjä ja muita vesihoidoja. Vähitellen kylpyjen ottaminen valtasi hoidoissa enemmän alaa, sillä mineraalien uskottiin imeytyvän ruumiiseen myös ihon läpi. (Tommila, 1982.)

Näitä vesiparannuslaitoksia voidaan pitää kylpylöiden uutena syntymisenä Euroopassa. 1700-luvulla kylpylöissä nautittiin terveysvesien juonnin ohella esimerkiksi kuumista ja kylmistä kylvyistä, höyryhuoneista, sekä paineistetusta suihkuista. Kylpylöissä käytiin ennen kaikkea terveyden ylläpidon ja sairauden ehkäisyn vuoksi, eikä peseytymässä. Kylpemisen arkkitehtuuri keskittyi henkisen ja fyysisen hyvinvoinnin mahdollistamiseen, ja oli saatavilla vain varakkaammalle väestölle. (Suvikumpu, 2014; Vuorenjuuri, 1967.)

2.3.2. Yläluokan, porvariston ja työväen kylpylät

Eurooppalaisen kylpykulttuurin renessanssina voidaan pitää 1800-luvun ja toisen maailmansodan välistä aikaa. Eri yhteiskuntaluokilla oli kuitenkin hyvin eriävät tavat kylpeä. Yläluokan kylpylöiden luonne vesiparantoloina säilyi edelleen, mutta niihin liittyi nyt myös terveydenhoidon lisäksi hupeja. Yhä useammin kylpylöihin tultiin viettämään vapaa-aikaa ja nauttimaan elämästä. Nämä kylpylät sijoituivat pääosin tiiviin kaupungin sijasta niiden liepeille luonnon helmaan. Urbaaneilla alueilla avattiin erityisesti työväelle tarkoitettuja kylpylöitä, jotka keskittyivät ensisijaisesti peseytymiseen. (Suvikumpu, 2014; Tommila, 1982.)

Yläluokan ja porvariston kylpylät olivat mittavia rakennushankkeita, joita suunnittelemaan palkattiin nimekkäitä arkkitehteja. Oleellista oli tilojen toiminnallisuus terveydenhoidossa, mutta myös viihtyisyys (kuva 7). Kylpylöistä pyrittiin luomaan kokonaisvaltaisia kokemuksia, joissa houkutteleviin ympäristöihin sijoitetut koristeelliset rakennukset virkistivät kehoa ja mieltä. Kylpyläkompleksi muodostui yleensä päärakennuksesta ruoka- ja juhlasaleineen, kaivohuoneesta, hoitotiloista, ravintoloista, sekä ympäröivästä luonnosta istutuksine ja huvimajoineen. Kylpylöiden puistoissa käveleskeltiin sekä harrastettiin esimerkiksi pallopelejä ja voimistelua. Kylpemisen arkkitehtuuri oli siis rikasta, ja herätti henkiin antiikin ajan kadonneita piirteitä. (Suvikumpu, 2014.)

Kylpylöistä muodostui tärkeitä kulttuurin ja seuraelämän näyttämöitä sekä suosittuja lomanviettokehteitä, joiden perässä matkustettiin kauaskin. Itse kylpemisen arkkitehtuuri oli pienemmässä roolissa kuin hulpeat kokoonmistilat. Kylpeminen suoritettiin pääsääntöisesti yksityisissä kylpyhuoneissa (kuva 7), joka heijasti 1800-luvulla vallinnutta siveyskäsitystä, ja joissa keskityttiin terveyttä huoltaviin vesihoidoihin ja rentoutumiseen. Huoneiden voi kuvitella tukevan kylpemiselle ominaista reflektointia, kehon ja mielen yhteyttä, sekä hyvinvoinnin tunnetta. (Suvikumpu, 2014; Tommila, 1982; Viherjuuri 1944.)

Kuva 7.

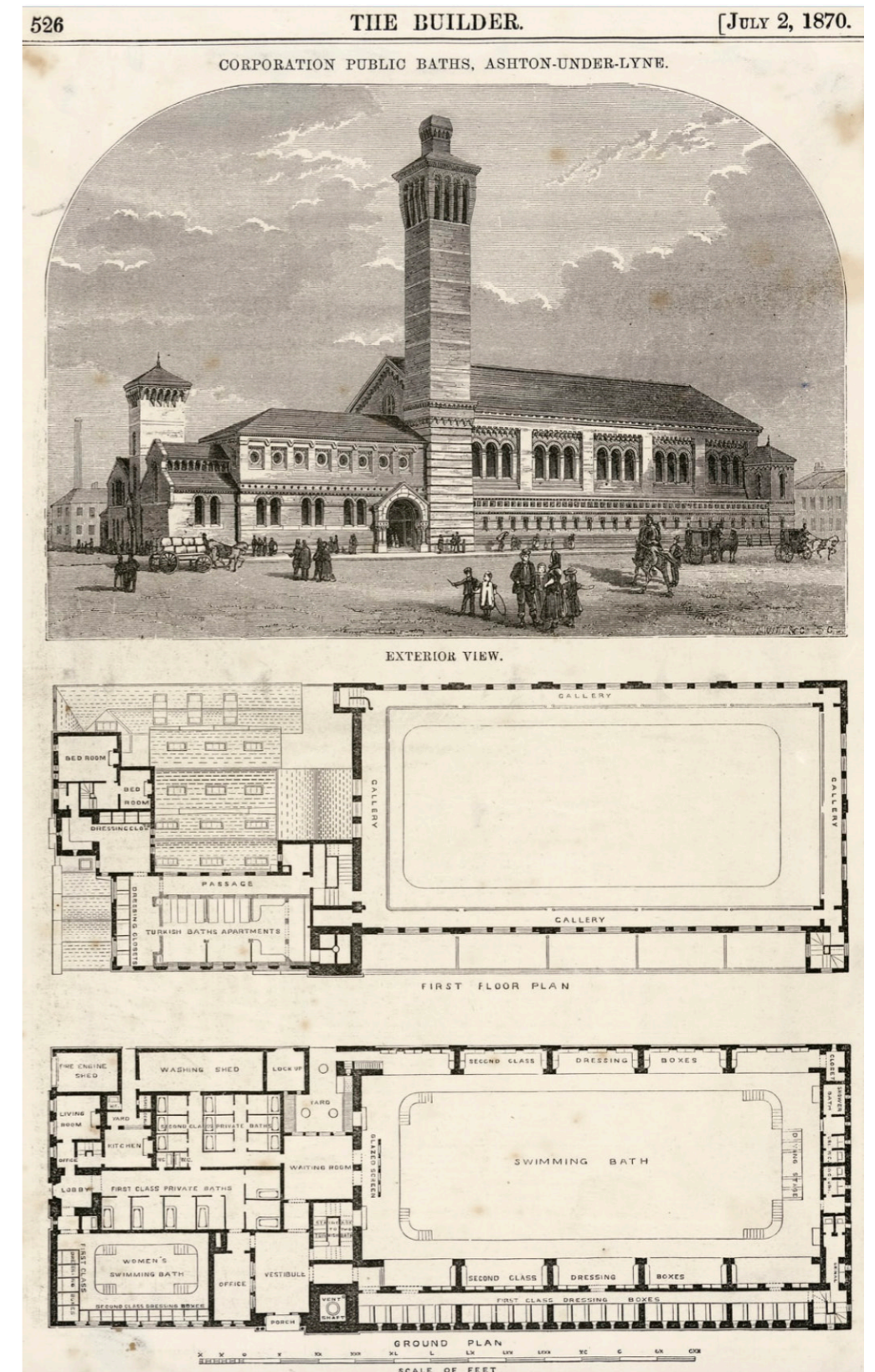
Belgialaisen kylpylän mainos kertoo kylpylän hoitojen autavan sydänvaivoihin ja reumaan (tuntematon, 1800-luku). Kuvista näkee kylpylän vehreän ympäristön, ja laitosmaiset kylpyhuoneet.

1800-luku toi mukanaan myös uuden käsityksen hygieniasta. Se merkitsi kansalaiskelpoisuutta, ja fyysinen puhtaus oli myös moraalista puhtautta. Teollistumisen myötä räjähdysmäisesti kasvaneissa kaupungeissa köyhemmällä työväellä oli huonot peseytymismahdollisuudet, ja valtioilla ja ylemmillä luokilla heräsi pelko mahdollisesti leviäviin sairauksiin. Myös työväenluokassa itsessään heräsi liikehdintää olojen parantamiseksi. Näin syntyi yleisiä kylpylöitä, joilla pyrittiin nostaman puhtauden ja moraalien standardeja kaupungeissa. (Oikkonen, 1999; Twigg, 2000.)

Alempien yhteiskuntaluokkien kylpylät alkoivat esiintymään 1830-luvulla Englannissa leviten manner Eurooppaan. Monet kylpylöistä olivat vaatimattomia, ja omistettu vain peseytymisen funktiolle. Ne sisälsivät joko jaetun tilan tai pienet sopet kylpyammeille/suihkuille sekä pukeutumiselle. Työväen kylpylöissä ei ollut usein tilaa oleskelulle tai muulle oheistoiminnalle. Kylpylät saattoivat olla myös meren tai joen ääreen sijoitettuja rakennelmia, jota tarjosivat puitteet vaatteiden vaihdolle ja luonnonvedessä peseytymiselle. Tietoa näiden arkisimpien kylpylaitosten arkkitehtuurista ei ole tarjolla paljoa (Twigg, 2000.)

1800-luvun lopulla osa yleisistä kylpylaitoksista kehittyi kylpemisen arkkitehtuurin kannalta rikkaammiksi. Ne yhdistivät piirteitä työväen peseytymisen ja ylimystön rentoutumisen kylpylaitoksista. Nämä kylpylät olivatkin myös porvariston käytössä, sillä ne tarjosivat usein 1. ja 2. luokan kylpyvaihtoehtoja, kuten kuvan 8. kylpyläsuunnitelmassa. Näissä suuremmissa yleisissä kylpylaitoksissa oli mm. uima-altaita, kylpyammeita, suihkuja, höyry ja ilmakylpyjä, sekä tarjoilua ja pyykinpesu mahdollisuus. Niitä voidaan pitää varhaisina uimahalleina, joissa kylpemisellä oli kuitenkin vielä urheilua suurempi rooli. (Twigg, 2000.)

Kuva 8.

Ashton-Under-Lynen yleinen kylpylä avattiin vuonna 1870 yhtenä Britannian ensimmäisistä ja suurimmista kylpylaitoksista (The builder magazine, 1870).

2.3.3. Kylpy urheiluna

1900-luvun alussa ylempien yhteiskuntaluokkien kylpylät olivat vielä suosionsa huipulla. Ensimmäinen maailmansota hiljensi ne hetkeksi, mutta 1920-luvulla uusien kauneus- ja terveysihanteiden myötä erityisesti merikylpylät hiekkarantoihin houkuttelivat kansaa. Toisen maailmansodan jälkeen vakavoitunut ja köyhtynyt Eurooppa ei kuitenkaan kaivannut enää ylellisten kylpylöiden loistoa, ja modernismin myötä uudet kylpylät muuttuivat kliinisemmiksi terveydenhoitolaitoksiksi. (Suvikumpu, 2014.)

1900-luvun vaihteessa kaupunkien suuremmissa yleisissä kylpylöissä alettiin keskittyä uimiseen, josta oli tullut muodikas harrastus. Lisäksi kaupunkien infrastruktuurin ja lähiöiden kehittyessä peseytymisen alettiin suorittamaan asunnoissa, eikä yleisiä kylpylöitä ei tarvittu enää samalla tavalla. 1950-luvulle tultaessa yleiset kylpylaitokset olivatkin omistettu lähes täysin peseytymisen tai kylpemisen sijasta urheilulle, joka vastasi sotienjälkeistä toivoa parantaa kansakunnan terveyttä. Uudet uimahallit edustivat modernismin arvoja, ja ne rakennettiin usein muiden julkisten laitosten yhteyteen keskeisille sijainneille. Kaikkien käytössä olleet uimahallit heijastivat tasa-arvoistuvaa yhteiskuntaa. (Kaartinen, 1999; Twigg, 2000.)

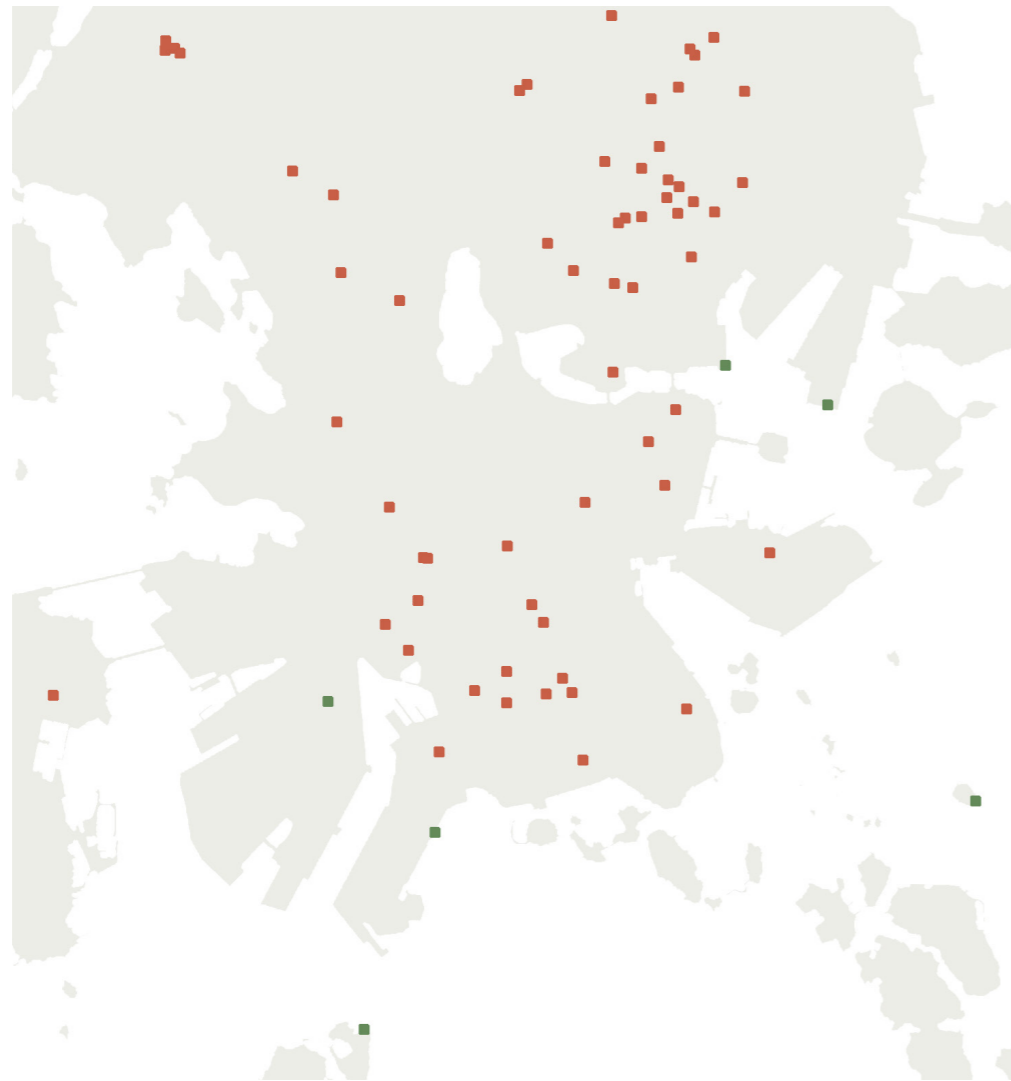
Kylpemisen kulttuuri alkoi siis kuihtua kaupunkien kontekstissa 1900-luvulla, ja uimahallit ovat jo vuosikymmeniä ensisijaisesti edustaneet niissä yleisiä kylpylaitoksia. Uimahallien arkkitehtuurista voidaan löytää monia riisuttuja kylpemisen arkkitehtuurille olennaisia piirteitä, jotka ovat perimää eurooppalaisen kylpykulttuurin evoluutiosta. Niissä on esimerkiksi lämmin- ja kylmävesialtaita, saunoja, höyryhuoneita, ja oleskelutiloja (Pernu & Kuurne, 2016). Kylpemisen arkkitehtuuri koki viimeisimmän evoluutionsa 1980-luvulla, jolloin optimistinen ilmapiiri synnytti elämäskylpylät. Ne ovat kuitenkin sijoittuneet pitkälti urbaanien keskuksien ulkopuolelle (Suvikumpu, 2014).

3. Helsingin kylpykulttuuri

Suomessa kylpeminen mielletään erityisesti saunaan. Sauna ei ole kuitenkaan ainutlaatuisesti suomalainen keksintö, vaan osa eri kylpykulttuurien kehityksen kirjoa. Hikoilukylvyt kuuluvat Helamaan (2000) mukaan asioihin, joita on keksitty yhä uudelleen eri kulttuureissa ympäri maailmaa. Suomessa vanhat eurooppalaiset kylpytavat ovat säilyneet, vaikka ne ovat kadonneet muilta alkuperäisiltä sijainneiltaan (Vuorenjuuri, 1967). Täten saunominen on hioutunut silmissämme omaksi perimäksemme (Vuorenjuuri, 1967). Helsingin kylpykulttuuri on kuitenkin muutakin kuin pelkkiä saunoja.

Seuraavissa kappaleissa käsitellään sitä, millaisia yleisiä kylpylaitoksia Helsinkiin muodostui kaupungin kasvaessa ja kehittyessä. Helsingissä asuminen muuttui kaupunkimaiseksi vasta 1880-luvulla, eikä perinteisen kylpykulttuurin sauna sopeutunut sellaisenaan tiivistyvään ympäristöön (Helamaa, 2000). Lisäksi 1700-1800-luvuilla Euroopassa suosioon nousseet vesihoidot rantautuivat Suomeen, tuoden mukanaan uudenlaisia tapoja kylpeä. Varakkaammalle väestölle kylpylöissä käyminen oli tapa hoitaa terveyttä ja viettää vapaa-aikaa, kun taas työvälle keino peseytyä. Voi kuitenkin kuvitella, että kylpeminen tuotti nautintoa kaikille yhteiskuntaluokille. Helsinkiin muodostui hetkellisesti monipuolinen kylpykulttuuri, jonka päätyypeinä voidaan pitää yleisiä saunoja (kuva. 9), merikylpylöitä, sekä meriuimaloita (kuva 10.). Edellä mainitut väistyivät 1900-luvulla uimahallien ja -rantojen tieltä.

Kuva 9.

Helsingin kartta, johon merkitty punaisella vuonna 1950 toiminnassa olleet korttelisaunat (Jetsonen, 2000, s.126), ja vihreällä 2010-luvulla avatut yleiset saunat (Helsingin kaupunki, 2023).

Kuva 10.

Helsingin kartta, johon merkitty punaisella meriuimalat (simhus), ja vihreällä (meri)kylpylät (badhus) jotka ovat olleet toiminnassa vuosien 1890 - 1930 välillä. Kartta on tehty Helsingin karttojen (1894, 1897, 1899, 1900, 1909) ja kylpylaitosten asemapiirroksien perusteella.

3.1. Yleiset saunat

Saunominen kuuluu suomensukuisten kansojen perimään, alkaen pronssikauden maakuoppasaunoista ja kehittyen hiljalleen hirsisalvospirteiksi. Entisaikaan sauna on peseytymisen ohella ollut tärkeä parannuslaitos ja osa elämän riittejä. Se tarjosi kylpijiille kehon ja mielen puhdistumisen, josta muodostui osa niin ihmisten arkea kuin pyhiä. (Helamaa, 2000; Pentikäinen, 2000; Särkikoski, 2012.)

Vuorenjuuren (1967) mukaan Suomessa saunottiin keskiajalla samoin, kun muuallakin Euroopassa. 1700-luvun aikana sauna alkoi kuitenkin kadota Keski-Euroopasta, muuttuen vähitellen pohjoismaalaisemmaksi käsitteeksi, ja erityisesti suomalaisiksi (Vuorenjuuri, 1967). Saunat ovat muodostuneet Suomessa alueellisesti erilaisiksi, mutta tyypillisimpänä perinteisenä saunana voidaan pitää maatalon pihapiiristä löytyvää savusaunaa (Helamaa, 2000).

Suomen siirryttyä Ruotsin vallan alta Venäjälle, tehtiin Helsingistä suurruhtinaskunnan pääkaupunki vuonna 1812. Vastikään palanut kaupunki päätettiin rakentaa uudelleen tavalla, joka ilmentäisi sen arvokasta asemaa. Kuitenkin 1880-luvulle saakka suurin osa Helsingistä oli puutalojen muodostamia pihapiirejä, joissa elettiin hyvin maalaismaista elämää. Pihapiireissä oli talousrakennuksien lomassa erillisiä yksityisiä saunarakennuksia. (Ilonen, 2014; Jetsonen, 2000.)

Teollistumisen myötä Helsingin väkiluku nelinkertaistui vuosina 1870–1910, synnyttäen asuntopulan (Jetsonen, 2000). Kaupunkirakenne tiivistyi merkittävästi, ja puiset pihapiirit väistyivät kivikortteleiden tieltä (Ilonen, 2014). Yksityiset saunat katosivat, ja puutteellisten peseytymismahdollisuuksien vuoksi työväelle alettiin rakentamaan yleisiä saunoja (Jetsonen, 2000). Liikehdintä vastasi siis sitä, mitä muuallakin Euroopassa tapahtui, mutta Suomessa yleiset kylpylaitokset olivat erityisesti kansalle tuttuja saunoja.

Varhaiset yleiset saunat olivat usein karuja ja pieniä "kansankylpylöitä" (Järvenpää, 2005) (kuvat 11 & 12). Eri sukupuolten yhteissaunominen ei ole ollut aikojen saatossa normi, vaan esimerkiksi maalaisyhteisöissä miehillä ja naisilla oli perinteisesti omat saunavuoronsa (Vuorenjuuri, 1967). 1800-luvun lopulla joissain työväen vaatimattomissa saunoissa miehet ja naiset kuitenkin kylpivät yhdessä, joka herätti ylemmissä yhteiskuntaluokissa paheksuntaa (Jetsonen, 2000).

Saunominen olikin vuosituhannen vaihteessa vielä varakkaampien kaupunkilaisten keskuudessa vähäistä. Siveettömyyden ohella sitä pidettiin manner-Euroopasta omaksuttujen uusien ammekylpyjen rinnalla vanhahtavalta ja maalaiselta (Helamaa, 2000). Varakkaampi väki suosi yleisten saunojen sijasta sukupuolieroteltuja kylpylöitä (Vuorenjuuri, 1967), sekä rakennutti asuntoihinsa omia kylpyhuoneita (Järvenpää, 2005).

1910-luvusta alkaen osa yleisistä saunoista alkoi omaksumaan piirteitä varakkaampien yhteiskuntaluokkien kylpylöistä, ja saunojen henkilökunta pitämään huolen, etteivät kylpivät käyttäytyneet säädyttömästi. Saunoissa oli esimerkiksi naisille ja miehille omat puolensa, sekä tarjolla terveyden- ja kauneudenhoitoja. Vaikka työväen keskuudessa saunan pääasiallinen toiminto oli edelleen peseytyminen, he saattoivat nauttia saunan tuomasta rentoutumisesta ja virkistymisestä, esimerkiksi siirtymäriittinä työn ja vapaa-ajan välillä. (Viherjuuri, 1944; Vuorenjuuri, 1967.)

Yleisten saunojen, ns. korttelisaunojen (kts. kappale 3.1.1), kulta-aikana voidaan pitää 1940-lukua, jolloin niitä oli ympäri kaupunkia 122 kappaletta. Saunoja löytyi eniten Kalliosta ja Vallilasta (kuva 9), joissa pienissä työläisasunnoissa oli huonot pesumahdollisuudet. Esimerkiksi lämmintä vettä ollut aina saatavilla. Toisesta maailmansodasta huolimatta Helsingissä pidettiin huoli, että yleiset saunat pysyivät kohtuuhintaisina kaikille. Ne olivatkin osalle ainoa kunnollinen peseytymismahdollisuus jopa 1970-luvulle asti. (Heikkinen, 2022; Helamaa, 2000; Jetsonen, 2000.)

1940-luvun uusi keksintö, sähkökiuas, helpotti saunan sijoittamista asuinrakennuksien sisään, ja mahdollisti talosaunojen syntymisen (Helamaa, 2000). 1950-luvulla lähiörakentamisen myötä monet saivat paremmat mahdollisuudet peseytymiselle modernien kylpyhuoneiden ja talosaunojen kautta. Myös kantakaupungissa alettiin hiljalleen rakentamaan kylpyhuoneita työläisasuntoihin. Näin ollen peseytymisestä omassa kodissa tuli helpompaa ja vapaampaa kuin yleisissä saunoissa käymisestä. Korttelisaunojen suosio alkoi laskea ja vähitellen niistä tuli taloudellisesti kannattamattomia. Ilmiö vastasi siis muunkin Euroopan yleisten kylpylaitosten katoamista. (Heikkinen, 2022; Särkikoski, 2012.)

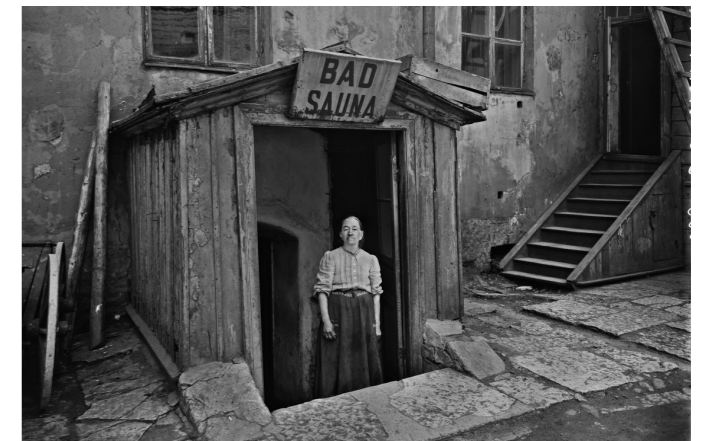
1960-luvulta lähtien uudet yleiset saunat sijoitettiin pääosin uimahalleihin. Yleisten saunojen rakentaminen uimahallien ja uimaloiden yhteyteen ei ollut aluksi kuitenkaan itsestään selvää, vaan siihen haettiin mallia ulkomailta. Esimerkiksi uimastadionille ja Kumpulan maauimalaan rakennetut saunat osoittautuvat aluksi epäsuosituiksi, sillä ihmiset tulivat laitoksiin urheilemaan ja ottamaan aurinkoa, eivätkä kylpemään. Sittemmin yleisillä saunoilla on ollut vakaampi jalansija uimalaitoksissa. (Jetsonen, 2000.)

Kuva 11.

Yleisen saunan Marie-badin löylyhuone (Brander, 1913).

Kuva 12.

Marie-badin pihanpuoleinen sisäänkäynti, kirkkokatu 13a (Brander, 1913).

3.1.1. Korttelisauna

Yleiset saunat rakennettiin tiiviissä kaupunkirakenteessa asukkaiden kannalta käytännölliselle sijainnille, eli lähelle asuntoja. Niiden sijaintiin viittaava nimi *korttelisauna* onkin jäänyt elämään.

Korttelisaunat olivat joko erillsrakennuksia tai sijoitettu kerrostalojen kivijalkoihin. Ne muodostuivat yleisesti ottaen eteisestä, jossa maksettiin kassalle sisäänpääsy, pukuhuoneesta, pesuhuoneesta, ja löylyhuoneesta (kuva 14.). Lisäksi saunoissa oli taustatiloja, kuten lämmityshuone ja polttoainevarasto. Miehillä ja naisilla rakennettiin usein omat osastonsa, kuten kuvan 14. tyyppillisessä korttelisaunassa. (Viherjuuri, 1944.)

Arkkitehtuuriltaan korttelisaunat eivät muistuttaneet perinteistä suomalaista saunaa, sillä ne tuli rakentaa paloturvallisuuden vuoksi kivistä (Vuorenjuuri, 1967). Myös mittasuhteet löylyhuoneen, sekä pesu- ja pukeutumistilojen välillä muuttuivat kylpijoiden määrän kasvaessa (kuva 15.). Esimerkki korttelisaunojen arkkitehtuuriin saatiin Viherjuuren (1944) mukaan todennäköisesti Venäjältä.

Vaikka Helsingistä löytyi myös kylpylöitä, olivat korttelisaunat määrällisesti kaupungin yleisimpiä kylpylaitoksia. Niiden pääasiallinen funktio oli peseytymisen mahdollistaminen (Viherjuuri, 1944), joten niitä voidaan pitää suomalaisena tulkintana Euroopassa syntyneille työväen kylpylaitoksille. Kylpemisen arkkitehtuuri korttelisaunoissa oli usein koruton (Jetsonen, 2000), kuten kuvan 13. pesuhuoneesta voi nähdä. Puhdistumisen, sekä kuuman ja kylmän vaihtelun tuoma kylpemisen nautinto ei kuitenkaan vaadi esteettisesti erikoisempia puitteita.

Yksinkertaisuudessaan korttelisauna tarjosi puitteet vaatteiden vaihtamiselle, kehon kuuraukselle, löylyille ja vilvoittelulle. Peseytyminen suoritettiin usein ämpäreiden avulla, joihin pesuvesi laskettiin hanoista. Jos suihkuja oli, niitä oli vain muutama. Hyvin varustelluissa saunoissa saattoi olla tarjolla virvokkeita, sekä pesu- tai kampaamopalveluita. Lisäksi joissain yleisissä saunoissa oli mahdollista vuokrata "numero-osasto", eli pienempi yksityinen sauna, johon pääsi kylpemään yhdessä perheen kanssa. (Heikkinen, 2022; Vuorenjuuri, 1967)

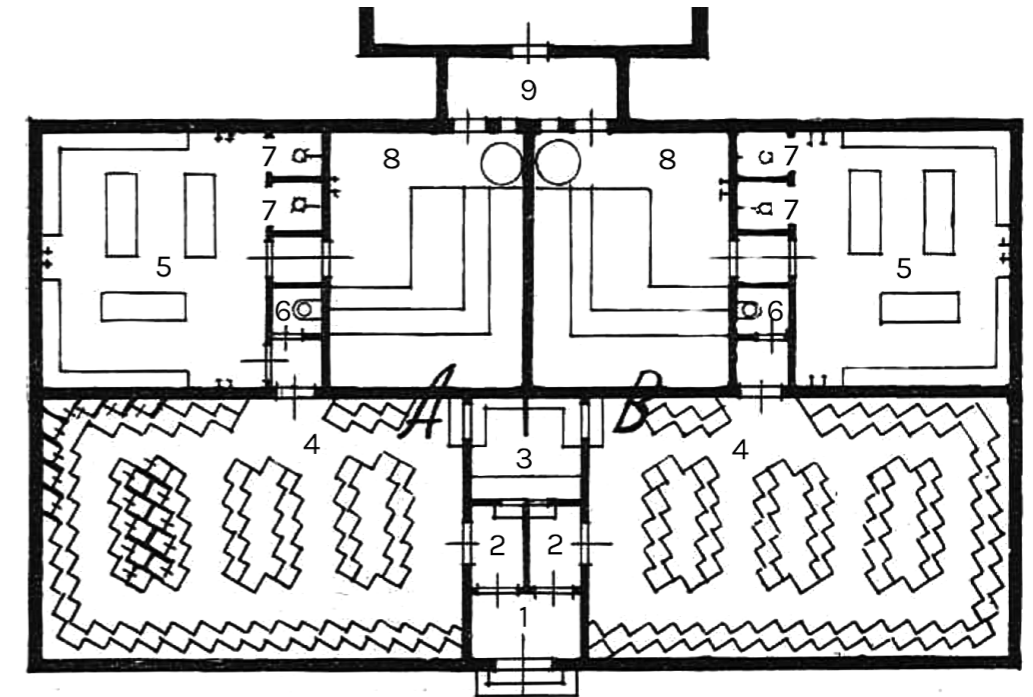
Pelko Helsingin korttelisaunojen katoamisesta ja kunnosta alkoi jo 1950-luvulla, kun talosaunat alkoivat yleistymään (Jetsonen, 2000). Huoli ei ollut turhaa, sillä perinteisiä korttelisaunoja on vuonna 2023 toiminnassa enää kaksi, Kotiharjun Sauna Kalliossa, sekä Sauna Hermannin Vallilassa (Helsingin kaupunki, 2023).

Kuva 13.

Yleisen saunan pesuhuone, Mäkelänkatu 45 (Anderson, 1973).

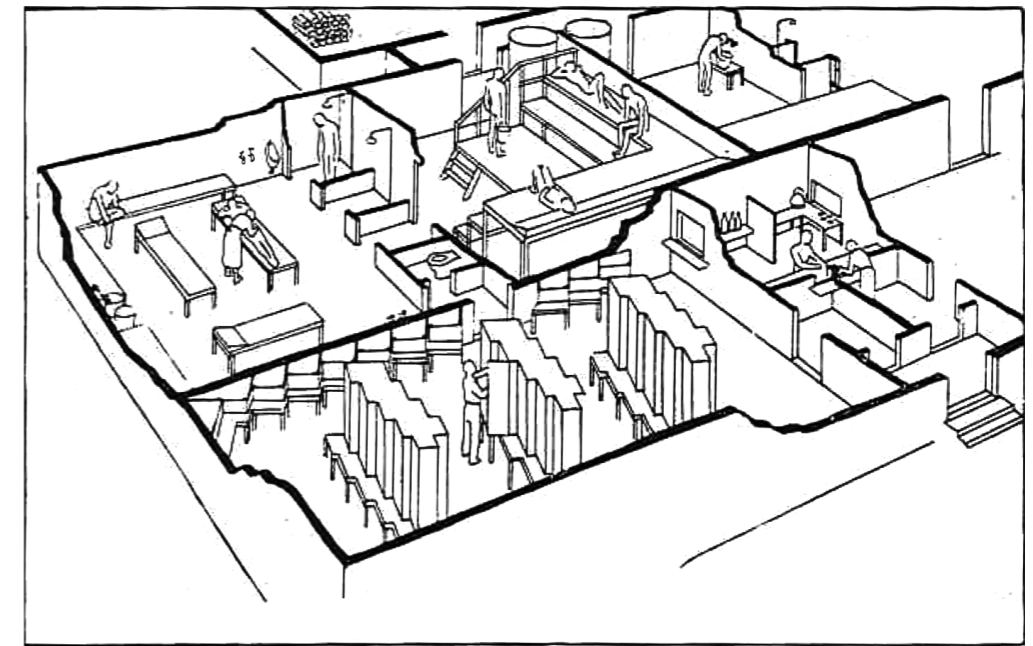
Kuva 14.

Helsingiläinen yleinen sauna (muokattu Viherjuuri, 1944).

1. Eteinen	6. WC
2. Kassa	7. Suihku
3. palveluhuone	8. Sauna
4. Pukuhuone	9. Lämmityshuone
5. Pesuhuone	10. Polttoainevarasto

Kuva 15.

Helsingiläinen yleinen sauna (Lappi-Seppälä & Martas, 1944).

3.2. Kylpylät

Terveyslähteiden ja kylpylöiden luvattu maa oli Keski-Eurooppa, mutta terveysvesi-innostus rantautui myös pohjoiaan. Suomessa perustettiin jo 1700-luvun puolivälistä kaivuhuoneita terveyslähteiden yhteyksiin. Helsinkiläiset käyttivät Espoon ja Töölön terveyslähteitä hoitopaikkoinaan. Varsinaisina kylpylöinä niitä ei kuitenkaan pidetty, sillä niissä keskityttiin "kaivonjuontiin" eli terveysvesien nauttimiseen. (Tommila, 1982.)

Helsingin kylpykulttuuri alkoi kehittymään pääkaupungiksi nimeämisen myötä, kun Turusta Helsinkiin muuttanut ylimistö toi mukanaan tarpeen "kunnolliselle" kylpylälle (Jetsonen, 2000). Tällä tarkoitettiin laitosta, jossa olisi tarjolla muodin mukaisia ammekylpyjä ja vesihoitoja. Saunojen käyttöaste oli laskenut ylempien yhteiskuntaluokkien keskuudessa, sillä niitä pidettiin säädyttöminä ja sairauksia levittävinä paikkoina, joissa tulisi käydä vain välttämättömällä pesulla. (Jetsonen, 2000.)

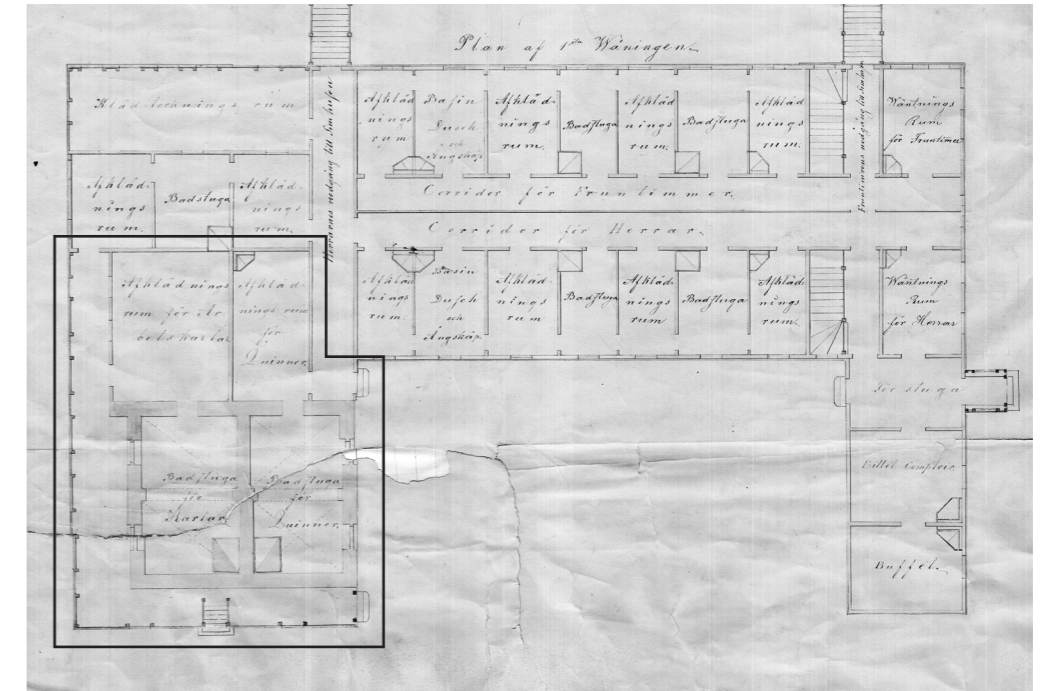
1830-50-luvuilla Helsingistä muodostui yksi Itämeren johtavista kylpyläkaupungeista, jonka vetonaulana toimi vuonna 1838 avattu Ullanlinnan kylpy- ja kaivolaitos (kts. kappale 3.2.1.). Uusien höyrylaivaverkostojen myötä suuri osa kylpylävieraista oli Pietarilaisia, joille Helsinki oli edullisuudessaan ja helppoudessaan suosittu matkustuskohde. Ullanlinnan kylpylän menestyksen myötä kaupungin kylpylätoiminta kasvoi uusien yrittäjien perustaessa sille kilpailijoita, kuten kuvan 16. kylpylän. Nämä kylpylaitokset jäivät kuitenkin vaatimattomuudessaan pääosin paikallisten käyttöön. (Jetsonen, 2000; Tommila, 1982.)

Ylemmän luokan kylpylöissä saattoi olla saunoja, mutta niissä keskityttiin erilaisiin muodikkaisiin vesihoihoihin. Osassa kylpylöistä löytyi 1. ja 2. luokka, jossa 1. luokassa otettiin amme- ja suihkukylpyjä, ja 2. luokassa saunottiin. Esimerkiksi Siltasaaressa sijainneessa kylpylässä oli pienempi työväen siipi (merkitty kuvaan 16.), johon oli sijoitettu miesten ja naisten yleiset saunat. "Herrojen ja rouvien" puolella taas on yksityisiä kylpyhuoneita. (Jetsonen, 2000; Vuorenjuuri, 1967.)

Helsingin kylpylät sijoituivat sekä kaupunkirakenteen sekaan että meren rannoille (kts. kuva 10., s. 21). Niiden sisätilat muodostuivat pitkälti yksityisistä amme- ja suihkuhuoneista (kuva 16. ja 17.). Suurempia yhteisaltaita ei ollut, mutta pihapiirissä saattoi olla uimahuone tai laitur, josta otettiin merikylpyjä. Lisäksi kylpylöissä oli salonkeja ja ruokailutiloja. Arkkitehtuuri palveli ensisijaisesti vesihoidojen toimintoja, ja oli miltei laitosmaista. Tämä heijastanee vallinnutta käsitystä siitä, että kylpeminen oli terveydenhoitoa. Yhteistilat olivat taas säädyllisiä seurustelupaikkoja, jonka voidaan nähdä heijastavan kylpemisen sosiaalista puolta.

Kylpylöiden suosio alkoi laskea kohti 1900-lukua muun muassa venäläisten matkustuskieltojen, sekä Helsingissä puhjenneiden koleraepidemioiden vuoksi (Tommila, 1982). Vesihoidoina toimineet ammekylvyt osoittautuivat muoti-ilmiöksi (Jetsonen, 2000), joka ei jättänyt kaupungin kylpykulttuuriin pysyvää jälkeä. Voidaan kuitenkin nähdä, että ylimystön kylpylöiden kadotessa niiden vaikutteet jäivät elämään yleisissä saunoissa ja uimahalleissa, joita kaikki yhteiskuntaluokat alkoivat käyttämään.

Kuva 16.

C.G. Langeén perusti 1850-luvulla Siltasaaren kylpy- ja uimalaitoksen, jossa tarjottiin amme-, meri- ja suihkukylpyjä (muokattu Hellgren, 1863). Työväen siipi merkitty korostettu.

Kuva 17.

1840-luvulla Marian- ja Kirkkokadun kulmassa toimi Marie Bad kylpylaitos, jonka kylpyhuoneiden voidaan olettaa olleen samankaltaisia kuin esimerkiksi Siltasaaren kylpylässä (Brander, 1912).

3.2.1. Ullanlinnan Kylpylä

1830-luvulla Ullanlinnan eteläalueelle alettiin suunnittelemaan meren rannalle sijoitettua kylpylää (kuva 18). Hankkeen takana oli kylpykulttuuriin tutustuneita vaikutusvaltaisia henkilöitä, kuten liikemies Henrik Borgström ja virkamies Lars Sackleen. Kylpylän ympärille suunniteltiin puisto (Kaivopuisto) vieraiden käyskentelyä varten, ja sen yhteyteen päätettiin perustaa myös kaivuhuone terveellisten mineraalivesien nauttimiselle. Ullanlinnan kylpylä voidaan täten pitää suomalaisena tulkintana 1800-luvun Euroopassa suosioon nousseista yläluokan kylpylöistä. (Tommila, 1982.)

Kylpy- ja kaivolaitos avattiin yleisölle vuonna 1838. Vieraista suurin osa oli ulkomaalaisia, ja Ullanlinnan kylpylän myötä Helsingistä tuli noin 15 vuodeksi muodikas seurapiirien lomanviettopaikka. Silloin kaukaisena pidettyyn Kaivopuistoon pääsi Helsingin ensimmäistä päällystettyä tietä pitkin hevosvetoisella raitiovaunulla, tai pienin höyry- ja veivilaivoin. Kylpylävieraiden myötä kaupungin ravintola- ja kulttuuripalvelut kehittyivät. Ullanlinnan kylpylaitoksen voidaankin nähdä vaikuttaneen merkittävästi Helsingin kaupunkikuvaan ja -kulttuuriin. (Tommila, 1982.)

Pitkä laiturijohdi veneellä saapuvat vierailijat suoraan Ullanlinnan kylpylään (kuva 19), joka oli rakennettu C.L. Engelin uusklassisten suunnitelmien mukaan (kuva 18). Rakennus oli massaltaan pitkänomainen ja sen keskiosa oli kaksikerroksinen (kuva 20). Kylpylän sisätiloja kuvattiin mukaviksi ja eleganteiksi. Alakerta jakaantui naisten ja miesten osastoihin. Vieraat saapuivat molemmilla puolilla kassan kautta salonkiin, jossa oleskeltiin ja nautittiin virvokkeita. Rakennuksen jakoi kahtia pitkä käytävä, jonka molemmille puolille oli sijoitettu ikkunallisia kylpyhuoneita pukeutumistiloihin. Yläkerrassa oli apu- ja henkilökunnan tilojen ohella "keisarinnan huoneisto", joka käsitti loisteliaan eteisen, salongin ja kylpyhuoneen. (Kuva 18.; Tommila, 1982.)

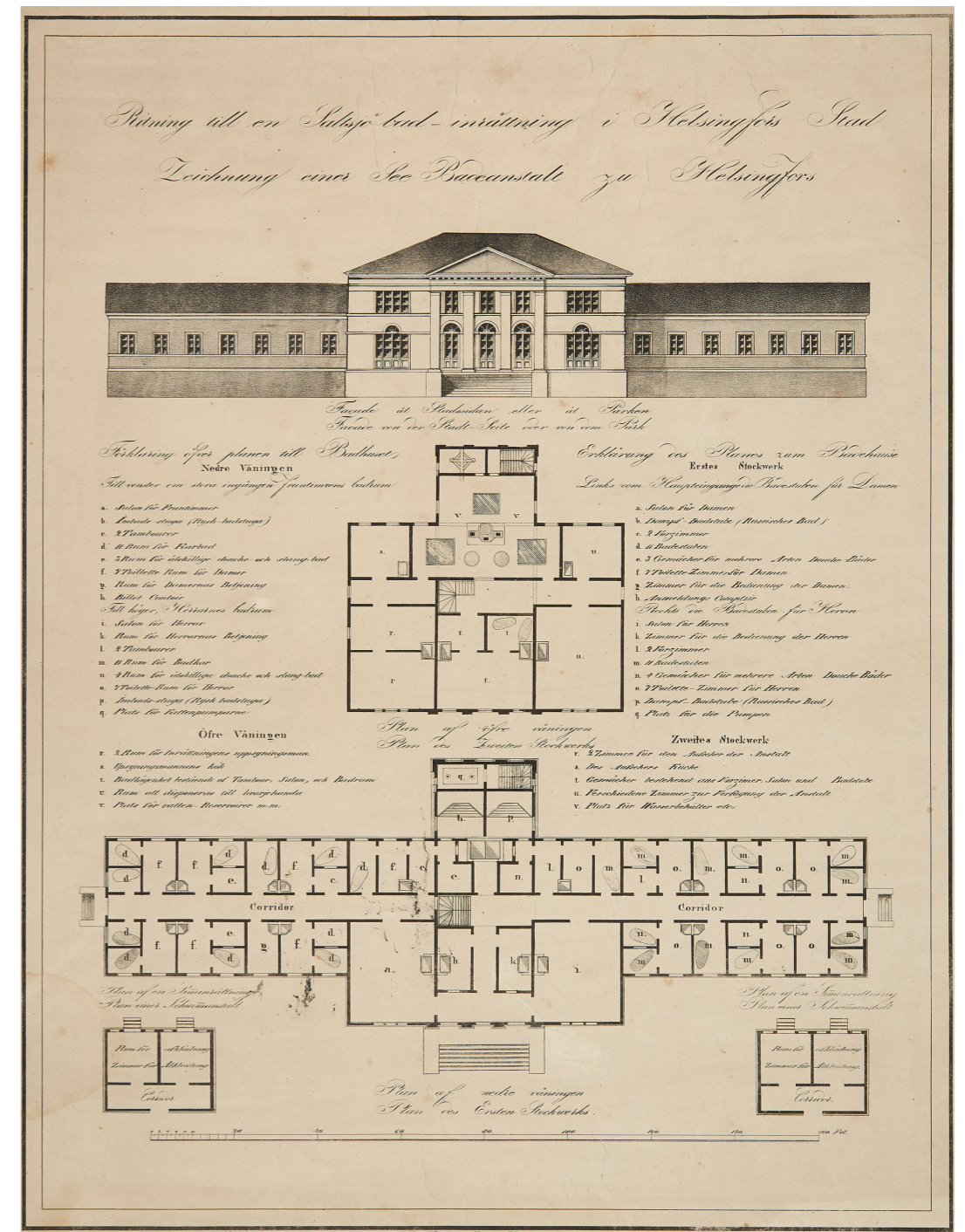
Kylvyistä nautittiin sisätiloissa ja ulkona meressä. Vaikka kylpylän suunnitelmiin on merkitty kaksi "venäläistä saunaa", ei niitä ole kuvien perusteella rakennettu (kuva 18. & 20). Laitoksen työntekijät valmistivat kylvyt kunkin asiakkaan toiveiden mukaan. Valikoimaan kuuluivat lämpimät -, kylmät -, rikki -, koko- ja istumakylvyt, sekä erilaiset suihkut. Kukin kylpy suoritettiin tunnin aikana yksityisessä kylpyhuoneessa. Salongissa seurustelua lukuun ottamatta kylpemisen riitti ei ollut siis kovin sosiaalinen, ja keskittyi terveyden ylläpitoon ja nautiskeluun. (Kaartinen, 1999; Tommila, 1982.)

Kylpylaitokseen kuuluivat myös erilliset merenrantaan sijoitetut naisten ja miesten uimalat (kuva 21. ja 22.). Uimaloiden arkkitehtuuri kattoi pukeutumistilat, sekä usein telttakankaalla peitetyn laiturirakennelman, josta pääsi pulahtamaan mereen. Suosittujen merikylpyjen uskottiin Tommilan (1982) mukaan tuovan helpotusta ja vastustuskykyä monenlaisiin tauteihin, sekä rentouttavan hermoja. Täten myös meressä kylpemisellä pyrittiin oman terveyden hoitamiseen. Uimalan lippujen hinnat olivat merkittävästi kylpylää edullisempia, joten niitä pääsi hyödyntämään laajempi asiakaskunta. (Tommila, 1982)

Kylpylästä johti suora puistokäytävä kaivuhuoneelle, joka oli myös Engelin piirtämä. Kaivuhuoneen perustajat olivat P. A. von Bonsdorff ja Victor Hartwall, joiden mineraalivesitehdas sai siitä hyvän markkinapaikan. Vaikka Ullanlinnan hanke lähti liikkeelle nimenomaan kylpylän perustamista varten, nousi kaivuhuone lopulta sen toiminnassa keskeisempään asemaan. Sen kesäinen seurapiirielämä kukoisti konsertteineen ja tanssiaisineen. (Tommila, 1982)

1850-luvulla Krimin sodan jälkeen ulkomaalaisten vieraiden määrä väheni merkittävästi Ullanlinnan kylpy- ja kaivolaitoksessa, eikä Helsinkiä pidetty enää merkittävänä kylpyläkaupunkina. Ullanlinnassa jatkettiin kuitenkin kylpemistä vuosisadan vaihteeseen. Lopullisesti kylpylä tuhoutui vuonna 1944 pommituksessa. Kaivuhuone taas on säilynyt paikallaan tähän päivään asti. (Tommila, 1982)

Kuva 18.

Ullanlinnan kylpylä, julkisivu ja pohjapiirroksket (Engel, 1836).

Kuva 19.

Ullanlinnan kylpylä laituriilta päin (tuntematon, 1870 - 90-luku).

Kuva 20.

Ullanlinnan kylpylä Kaivopuiston kalliolta, merikylpylä taustalla (Hoffers, 1870-luku).

Kuva 21.

Ullanlinnan kylpylän naisten meriuimala (Brorström, 1913).

Kuva 22.

Ullanlinnan kylpylän miesten meriuimala mereltä päin (Timiriasev, 1917).

3.3. Meriuimalat

Euroopan mallia noudattaen myös Helsingissä ihmisten suhde veteen ja mereen muuttui 1800-luvun aikana, ja kiinnostus luonnonvesissä uimiseen kasvoi. Se ei ollut enää pelottava, vaan herrasväen ihailema ruumista ja mieltä virkistävä elementti. 1800-luvulla kaupungin laitureilta uiminen oli kuitenkin kiellettyä. Työväki ui luonnon helmassa kaupungin laidoilla, ja varakkaampi väestö huviloidensa uimahuoneista tai Helsingin merikylpylöissä, kuten edellä esitetyissä Siltavuoren (kuva 16.) ja Ullanlinnan (kuva 18.) kylpylöissä. (Kaartinen, 1999.)

Tommilan (1982) mukaan Ullanlinnan kylpylän tuoman vesihoidon nostuksen lieveilmiönä voidaankin pitää uusien meriuimaloiden perustamista, sekä toivetta avata niitä myös työväelle. Meriuimaloita alkoikin ilmestyä Helsinkiin 1800-luvun aikana ja 1900-luvun alussa runsaasti (Niskanen, 2005). Kehittyi eri typologioita, jotka voidaan karkeasti jakaa toimintojensa perusteella peseytymisen ja uimisen meriuimaloihin. Ajallisesti typologiat ovat limittyneitä, mutta voidaan nähdä, että uimiseen erikoistuneet meriuimalat kasvoivat määrällisesti kohti 1900-lukua.

3.3.1. Peseytymisen meriuimalat

Vaikka Helsingin ensimmäiset meriuimalat olivat alunperin suunniteltu herrasväelle, niistä muodostui myös ratkaisu työväen huonoille peseytymismahdollisuuksille (Heikkinen, 2021). 1870-luvulta lähtien työväelle rakennettiin kaupungin ylläpitämiä meriuimaloita, joissa luonnonvedessä kylpeminen tarjosi korttelisaunojen ohella tavan peseytyä (Kaartinen, 1999). Tämä vastaa myös muualla Euroopassa teollistumisen herättämää liikehdintää. Kylpämisen arkkitehtuuri oli koruton, mutta tarjosi puitteet puhdistumisen tuomalle hyvinvoinnille ja virkistymiselle.

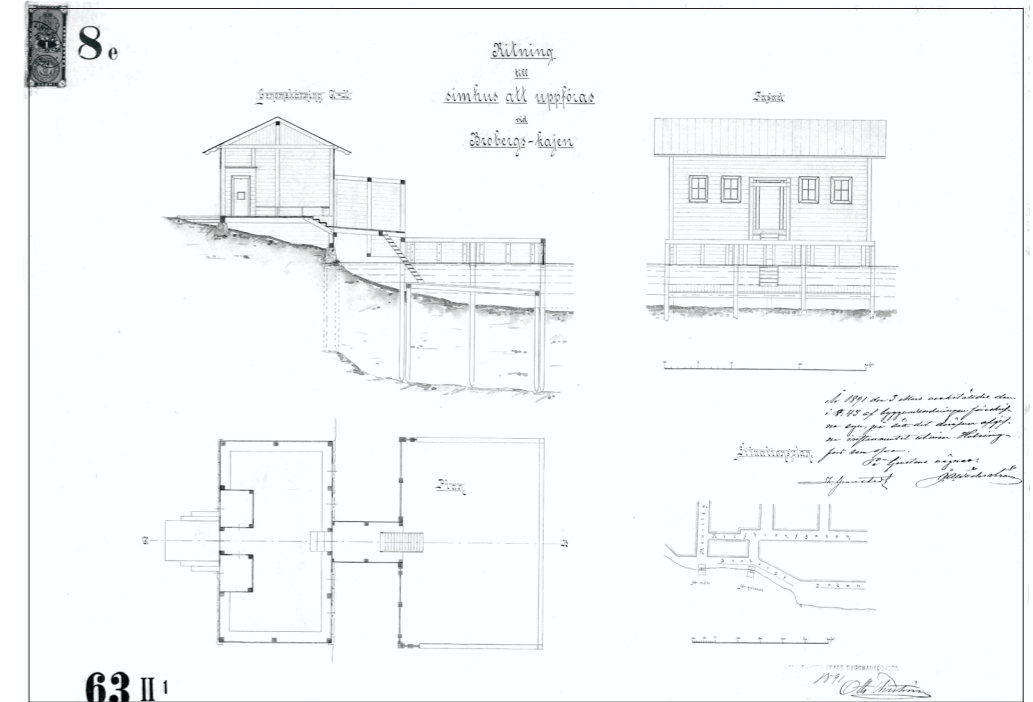
Peseytymisen meriuimalat sijaitsivat työväenkaupunginosien rannoilla. Arkkitehtuuriltaan ne olivat vaatimattomia lautarakennuksia, kuten Siltavuorenrannassa (kuva 23. ja 24.) ja Sörnäisissä sijainneet uimalat (kuva 25.). Siltavuorenrannan uimalassa oli ryhmäpukuhuone, josta pääsi rajattuun "altaaseen". Sen aitaus ja siivekkeet suojasivat kylpijiä katseelta ja tuulelta. Suurempi sörnäisten uimala jakaantui taas useampaan ryhmäpukuhuoneeseen. Peseytymisen meriuimaloiden kylpämisen arkkitehtuuri tarjosi siis puitteet lähinnä vaatteiden vaihdolle ja säilytykselle, sekä veteen laskeutumiselle. Kuten Siltavuorenrannassa ja Sörnäisissä, naisille ja miehille rakennettiin usein erilliset uimalansa.

Kuva 23.

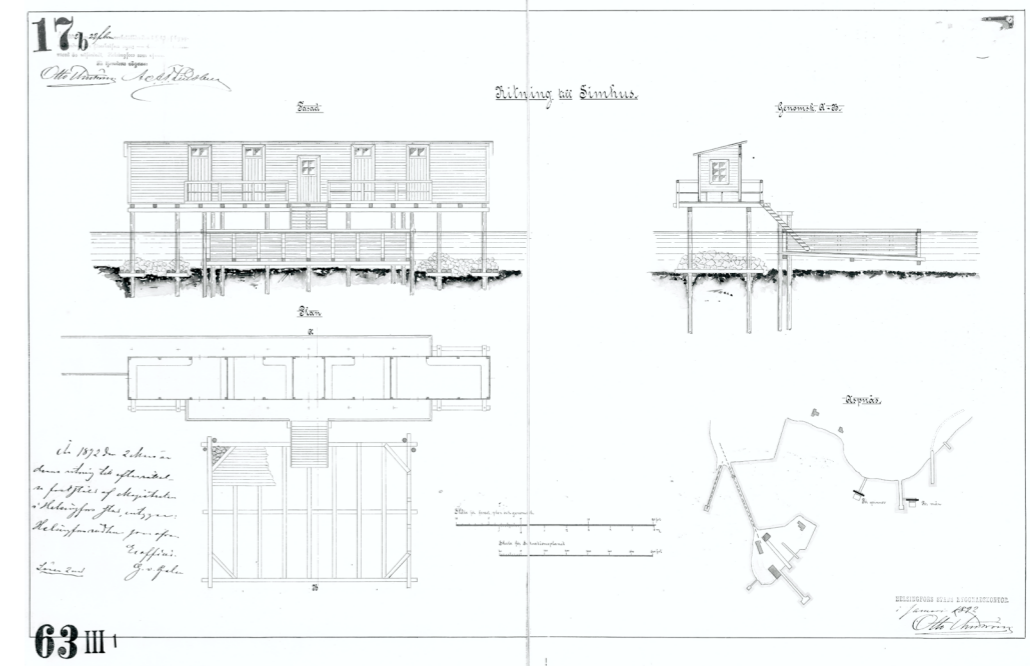
Työläisten meriuimalat Siltavuorenrannassa (Brander, 1907).

Kuva 24.

Siltavuorenrannan meriuimalat, leikkaus, julkisivu, pohjapiirros ja asemapiirros (muokattu Ehrenström, 1891).

Kuva 25.

Sörnäisten meriuimalat, julkisivut, pohjapiirros ja asemapiirros (muokattu Ehrenström, 1891).

3.3.2. Uimisen meriuimalat

Uiminen tuli laajemmin muotiin Helsingissä 1880-luvulla, jolloin sitä alettiin myös säännöllisesti opettamaan. Uimisen suosioon vaikutti laajempi eurooppalainen arvomuutos, jossa tieteen ja teollisuuden kehittyminen muutti urheilukulttuuria. Uimista pidettiin keholle ja mielelle terveellisenä, ja mielikuvaa vahvisti myös vallinnut ajatus vedestä parantavana voimana. Aikanaan uiminen määritettiin kylpemisen muodoksi, se oli Kaartisen (1999, s.63) mukaan "liikkumalla kylpemistä". (Kaartinen, 1999; Tommila, 1982.)

Helsinkiin rakennettiin vuosituhaten vaihteessa useita uimiselle omistettuja meriuimaloita, jotka voidaan jakaa kokonsa puolesta kahteen tyologiaan. Pienemmät meriuimalat, kuten Jätkäsaaren uimala vuodelta 1916 (kuva 26. ja 27.), olivat rannalle sijoitettuja rakennuksia, jotka avautuivat merelle. Ne tarjosivat suojaisan paikan vaatteiden vaihtoon ja veteen laskeutumiseen. Meriuimaloissa asiakkailta perittiin sisään tullessa pääsymaksu, ja vaihtoehtoina oli usein 1. tai 2. luokan pukuhuone. Esimerkiksi Jätkäsaaren uimalassa oli ovelaisia yksityisiä- ja ryhmäpukuhuoneita, sekä ulkoilmaan avonaisia ryhmäpukuhuoneita (kuva 27). Pienemmissä meriuimaloissa ei ollut rajattuja altaita, kuten työväen peseytymiseen tarkoitetuissa uimaloissa. Naisille ja miehille rakennettiin omat uimalansa.

Suuremmat meriuimalat, kuten Eiranrannassa ollut Ursinin uimala vuodelta 1900 (kts. seuraava sivu kuvat 28.-31.), työntyivät rannasta laiturimaisina rakennuksina veden päälle, rajaten alueen luonnonvedestä. Suuremmat meriuimalat oli jaettu miesten ja naisten osastoihin, ja niissä oli pukuhuoneiden ohella myös kahvila- ja oleskelutiloja, katsomoita, ja hyppytorneja (kuvat 30.-34.). Kuten pienemmissä uimalaitoksissa, niihin saavuttiin lippuluukun kautta, ja tarjolla oli joko 1. luokan ovelaisia tai 2. luokan avoimia pukuhuoneita. Meriuimalat noudattivat arkkitehtuuriltaan vallitsevia tyylejä, kuten Ursinin uimala nikkarityyliä (kuva 29). Mitä pidemmälle 1900-lukua mentiin, sitä minimalistisempia ja maisemaan sijoittuneempia meriuimaloista tuli, kuten Seurasaaren meriuimalasta (kuva 34, s.37).

Uimaloissa ei ollut saunoja, kylpyjä, tai suihkuja. Niissä keskityttiin yksinomaan luonnonvedessä kylpemiseen. Meriuimaloissa uiminen oli yhteisöllistä, ja laiturirakenteille tai rantakalliolle saatettiin jäädä viettämään vapaa-aikaa. Kylpemisen arkkitehtuuri mahdollisti suojassa vaatteiden vaihtamisen, meressä urheilun ja pulikoimisen, joka ei ollut sallittua kaupungin laitureilta, sekä kesäisen oleskelun. Meriuimaloista muodostui ikään kuin rajattuja rantoja, jotka oli jaettu eri sukupuolille. Ne olivat uimayhdistyksien ylläpitämiä, mutta Helsingin kaupungin omistuksessa. Meriuimaloita voidaankin pitää yleisten uimarantojen esiasteena, joissa veteen luonnonelementtinä tutustuttiin turvallisemmin rajatulla alueella ja säädyllisemmin sukupuolet erillään. (Kaartinen, 1999; Suvikumpu, 2014.)

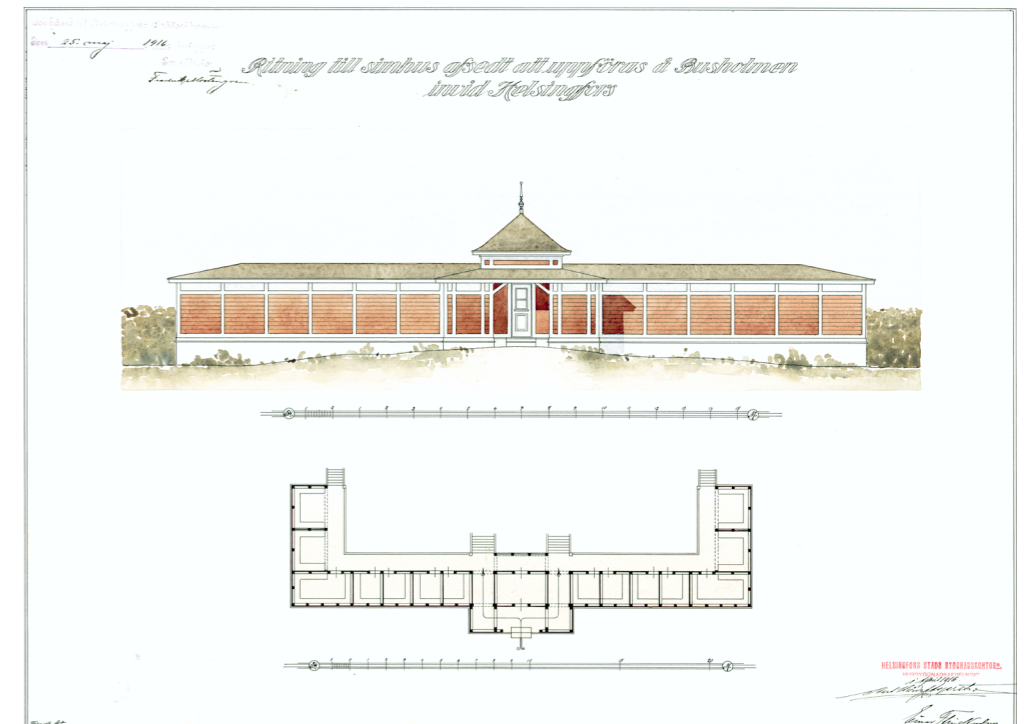
Yleiset uimarannat syntyivät yhteiskunnan muuttuessa modernisoituvassa maailmassa. Helsingin keskustan liepeille, esimerkiksi Mustikkamaalle (Kuva 35.) ja Hietalahteen, avautuivat ensimmäiset pukukopilliset uimarannat 1920-luvulla. Niiden myötä meriuimaloiden suosio alkoi laskea. Kaikille avoimet, ilmaiset, ja yhteiset uimarannat sopivat ajan aatteisiin ja houkuttelivat kansaa, joka tuli uusien kauneusihanteiden myötä rannoille ottamaan aurinkoa. Kaupungin keskustassa sijainneet meriuimalat kärsivät myös vesien saastumisesta ja kaupunkirakenteen laajenemisesta. Suuri osa meriuimaloista katosi ennen 1950-lukua. Niistä viimeiseksi, ja ainoaksi nykypäivään selvinneeksi, jäi Seurasaaren meriuimala vuodelta 1926 (kuva 34.). (Kaartinen, 1999; Suvikumpu, 2014.)

Kuva 26.

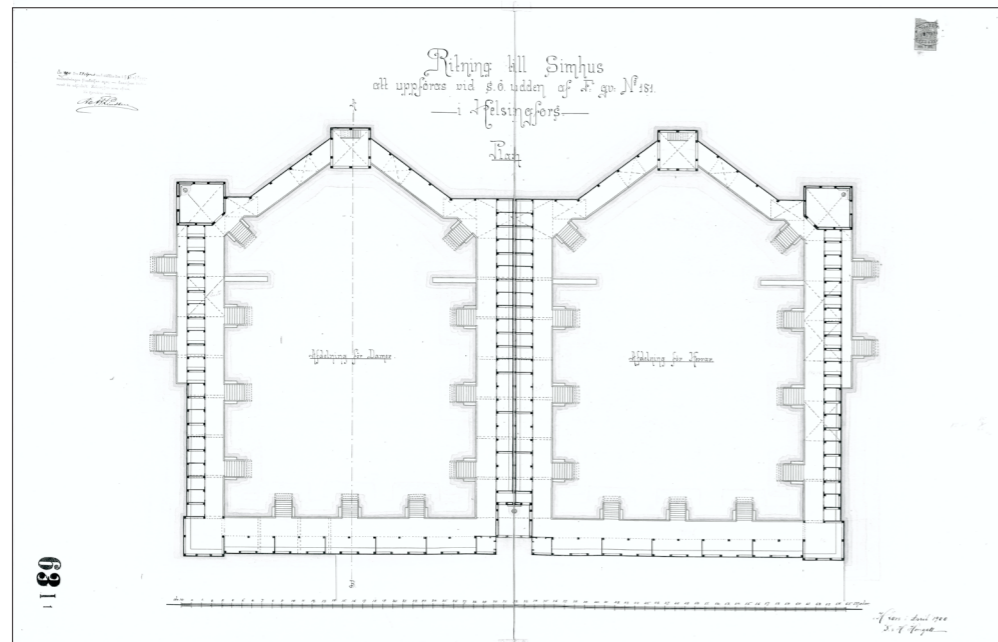
Jätkäsaaren meriuimala mereltä päin (tuntematon, 1920-loppu).

Kuva 27.

Jätkäsaaren meriuimala, julkisivu ja pohjapiirros (muokattu Flinckenberg, 1916.)

Kuva 28.

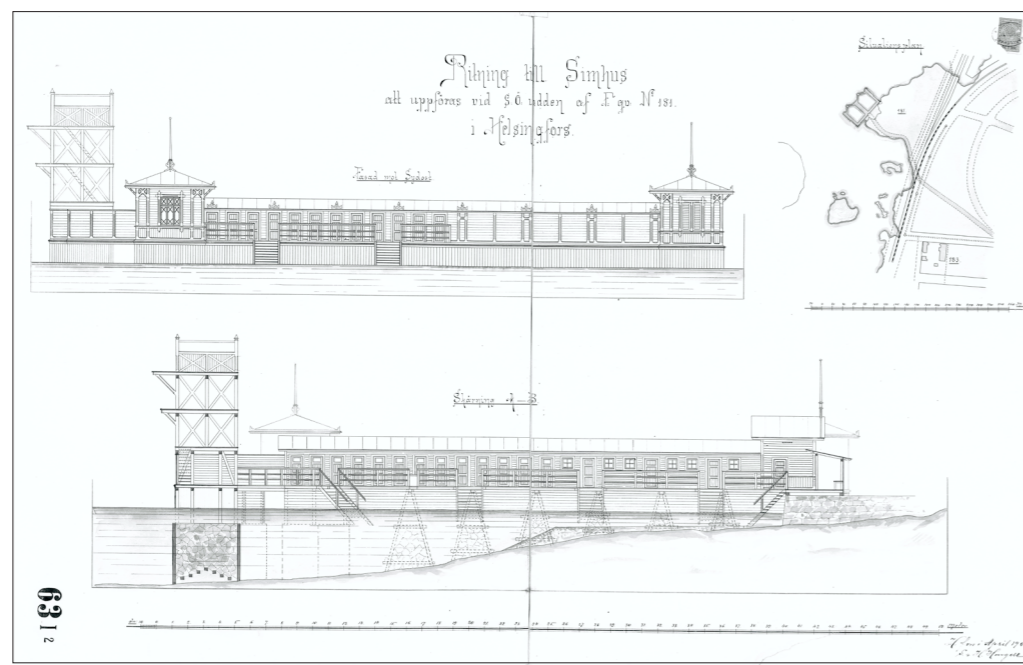
Ursinin meriuimala, pohjapiirros (muokattu Hongell, 1900).

Kuva 30.

Ursinin meriuimala (Foto Roos, 1910).

Kuva 29.

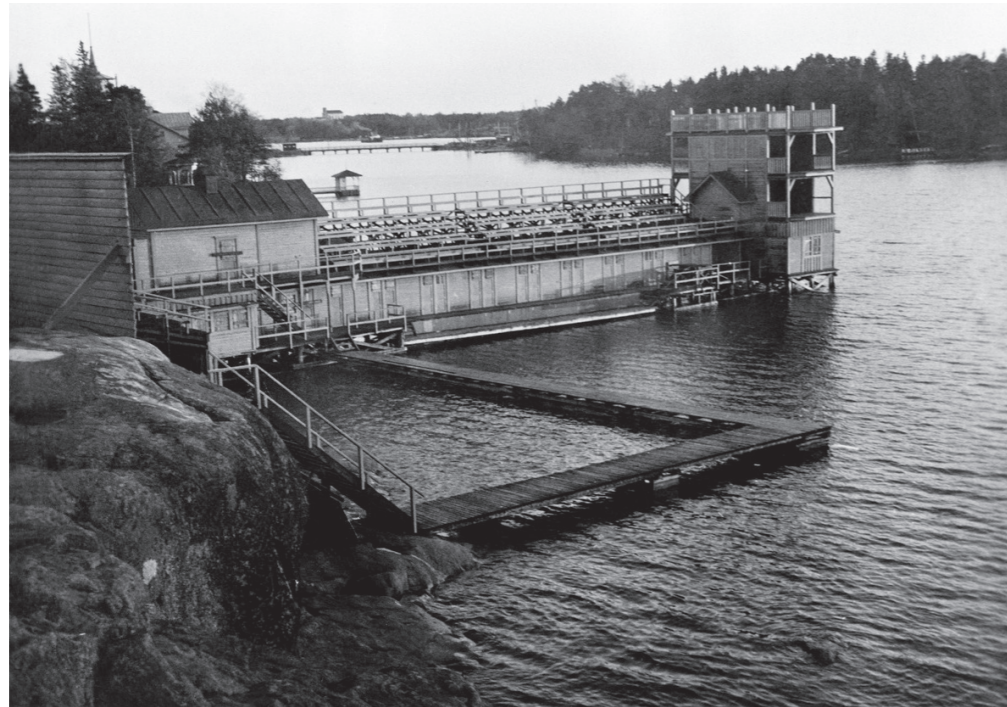
Ursinin meriuimala, julkisivu ja leikkaus (muokattu Hongell, 1900).

Kuva 31.

Ursinin meriuimala (Sandberg, 1890-1910).

Kuva 32.

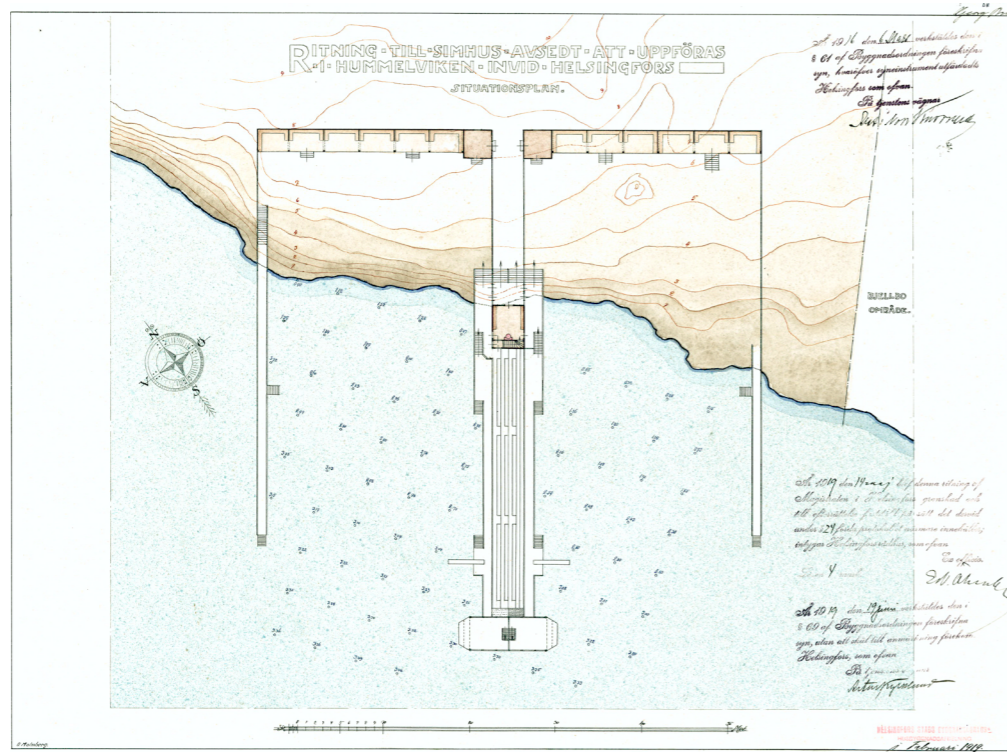
Humallahden meriuimala (Pälsi, 1930-luku).

Kuva 34.

Seurasaaren meriuimala (Sky-Foto Möller, 1972).

Kuva 33.

Humallahden meriuimalan asemapiirros (Buttiens, 1919).

Kuva 35.

Mustikkamaan uimaranta (tuntematon, 1931).

3.4. Uimahallit

Ottaen huomioon kylpylöiden ja saunojen pitkän historian on kaupunki-uimahalli yllättävän nuori rakennustyyppi (Niskanen, 2005). Uimahallit yleistyivät Euroopassa 1900-luvun alussa, ja myös Suomi sai ensimmäisen uimahallinsa vuonna 1928 Yrjönkadulle Helsingin keskustaan (Suvikumpu, 2014). Kuten Yrjönkadun uimahallissa, myös muualla Euroopassa varhaisissa uimahalleissa ei keskitytty pelkästään uimiseen urheiluna, vaan niissä tulkittiin aikaisempaa kylpyläkulttuuria, johon kuuluivat esimerkiksi vesihoidot ja nautiskelu (kts. luku 3.2.2).

Yrjönkadun uimahalli jäi Suomen viimeiseksi eurooppalaista kaupunkikylpyläperinnettä vaalivaksi tilaksi (Suvikumpu, 2014). Seuraava uimahalli rakennettiin Helsingin seudulle vasta 1960-luvulla Tapiolaan. Tällöin yleisten kylpylaitosten merkitys oli kuitenkin jo laskenut asunnoissa peseytymisen helpotuttua, ja uimahalli oli omistettu kylpemisen sijasta ensisijaisesti urheilulle.

3.4.1. Yrjönkadun uimahalli

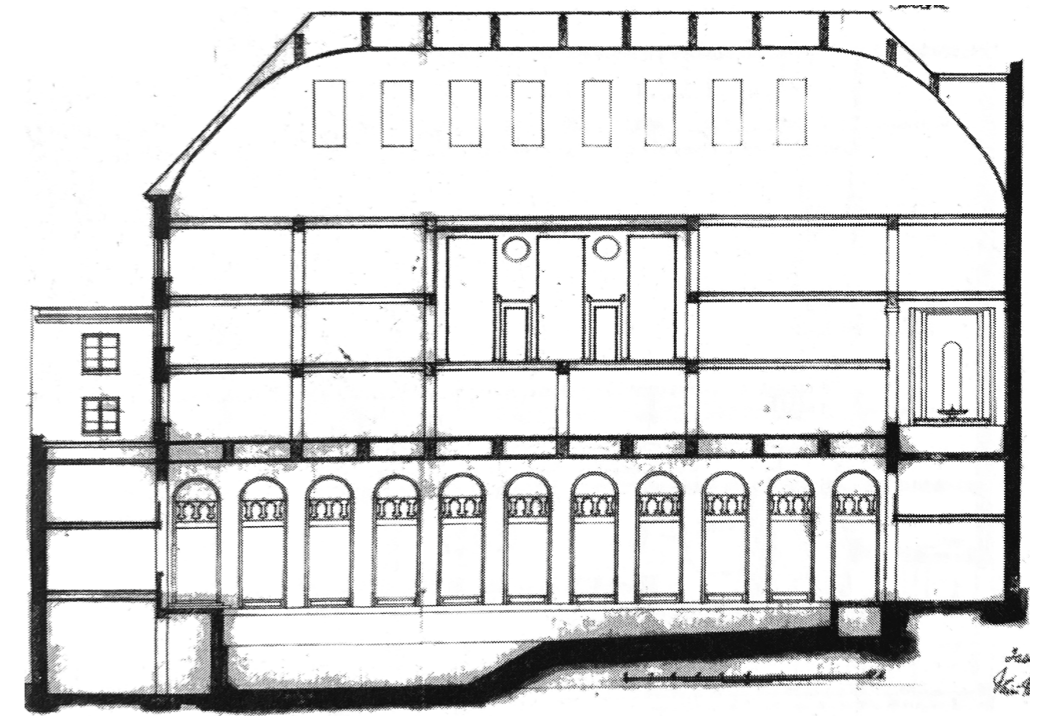
Arkkitehti Väinö Vähäkallion suunnittelemaa Yrjönkadun uimahallia voidaan pitää synteisinä kaupungin aikaisemmista kylpytavoista: yleisistä saunoista, kylpylöistä, ja uimaloista. Se oli monitoimitalo, joka sisälsi uima- ja kylpyosastojen ohella ravintolan, voimistelutilan, keilaradan, kampaamoparturin, fysikaalisen hoitolan, tanssiopiston, tenniskentän, ja pesulasillittämön (kuvat 36). Uimahallissa pystyi siis aistia roomalaisten termien vaikutuksen niin arkkitehtuurin klassistisessa tyyliässä, kuin toimintojen monipuolisuudessa. (Niskanen, 2005.)

Yrjönkadun uimahallin asiakkaat edustivat yhteiskuntaa laidasta laitaan. Miehet ja naiset olivat kuitenkin jaettu omiin osastoihinsa. Miesten puolen keskiössä on täyspitkä urheilun tarkoitettu uima-allas, jota ensimmäisessä kerroksessa kiertävät 2. luokan pukeutumis- ja pesutilat, ja toisessa kerroksessa 1. luokan kylpyläosasto (kts. seuraava s. kuvat 38. & 39.). 2. luokassa asiakkaat saivat käyttöönsä lokeron tai hytin, sekä suuren yhteisen pesutilan (kuva 40.) kahdella "hikoiluhuoneella". 1. luokan kylpyläosasto piti sisällään laajemman sauna- ja terveyskylpyosaston sekä henkilökohtaisia lepohtyettä, joihin pystyi tilaamaan hoitoja, sekä virvoke- ja ruokatarjoilun. (Niskanen, 2005; Suvikumpu, 2014.)

Naisten puoli on miesten puoleen verrattuna mittakaavaltaan pienempi (kts. s. 45 kuva 42.) ja tunnelmaltaan intiimimpi. Iso osa tilan ilmettä on sen pienen allashallin kaakeloinnin murettu sävy (kuva 43.). Naisten puolella pesu- ja pukutilat eivät kierry altaan ympärille, ja suhteessa miesten osastoon sinne mahtuu vähemmän kylpjiöitä (kuva 42.). Uimahallin molemmat puolet edustavat klassistista tyyliä persoonallisella otteella. Altaita kiertävät korkeat arkadit, ja kokonaisvaltainen sisustus, kuten kaakelointien kuviointi ja väritys, saivat vaikutteita Art Decosta (kuva 37. ja 43.). (Niskanen, 2005; Suvikumpu, 2014.)

Vuosikymmenien varrella Yrjönkadulta ovat poistuneet uimahallin oheistoiminnot, ja esimerkiksi entisen ravintolan ja tennishallin tilat on muutettu toimistoiksi. Itse allasosastot ovat kuitenkin lähes alkuperäisessä käytössä ja ulkoasussa. 1. luokan kylpyläosastojen valikoima on kuitenkin muuttunut saunapainotteiseksi, eikä omaan lepohtyttiin voi enää tilata esimerkiksi hieronta- tai pesupalveluita. Silti uimahallissa on poikkeuksellinen tunnelma, ja varsinkin yläkerran "1. luokassa" voi aistia tarjoilusta nauttiessaan menneen ajan kylpyläkulttuurin. Tänä päivänä naiset ja miehet käyttävät vuoropäivinä isoa allasta, ja entinen naisten puoli on vuokrattavissa yksityiskäyttöön.

Kuva 36.

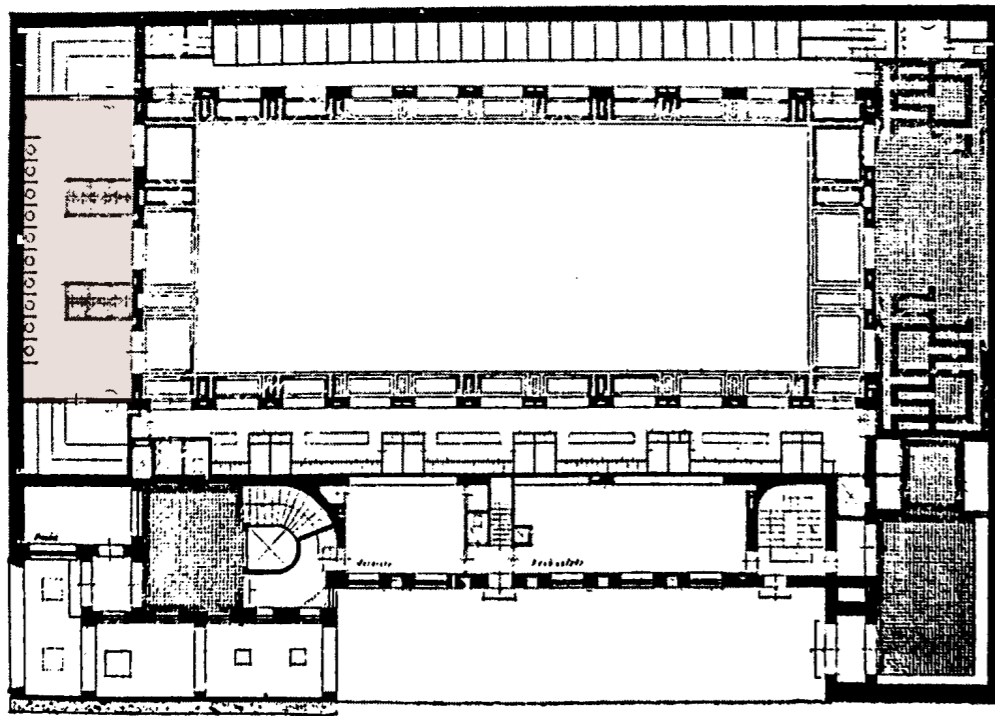
Yrjönkadun uimahallin pitkittäisleikkaus (RVV, 1927).

Kuva 37.

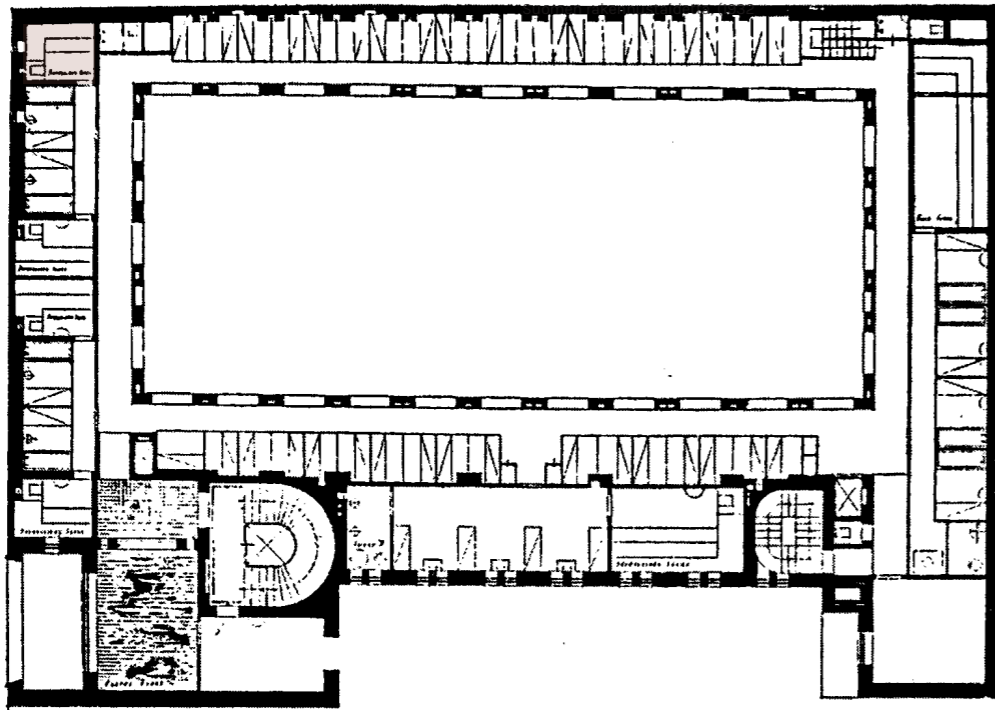
Yrjönkadun uimahallin iso allas (Pietinen, 1937).

Kuva 38.

Yrjönkadun uimahallin 1. kerros, 2. luokka (muokattu Suomen rakennustaidetta, 1932).

Kuva 39.

Yrjönkadun uimahallin 2. kerros, 1. luokka (muokattu Suomen rakennustaidetta, 1932).

Kuva 40.

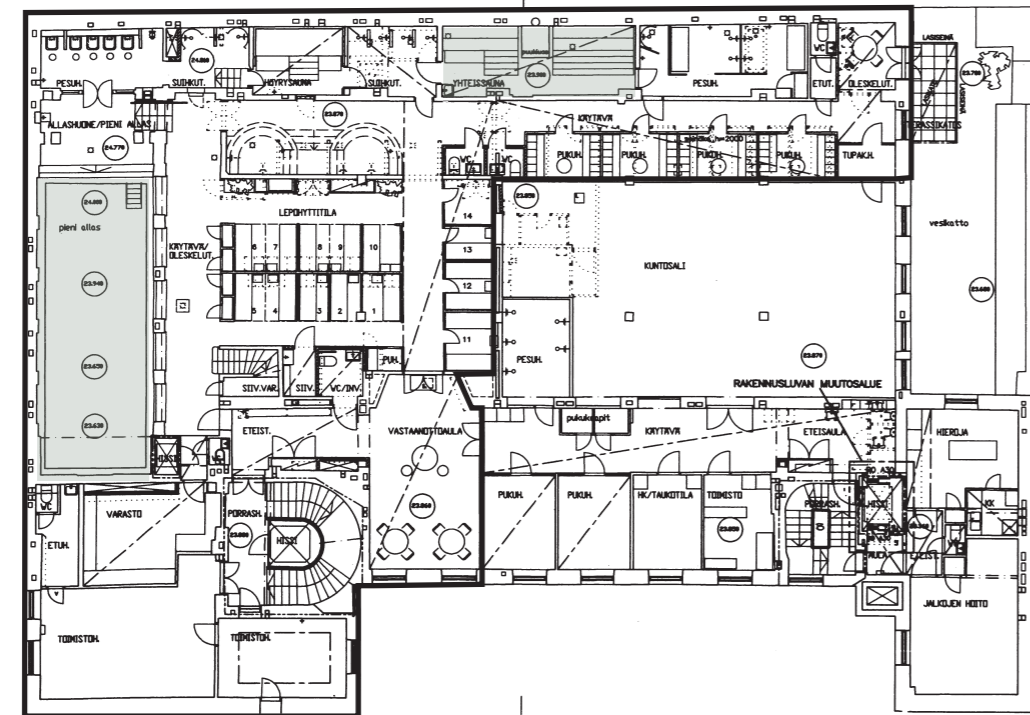
Uimahallin pesuhuone, merkitty viereiseen pohjaan (Sundström, 1929).

Kuva 41.

Yrjönkadun uimahallin pieni sauna, merkitty viereiseen pohjaan (Pietinen, 1937).

Kuva 42.

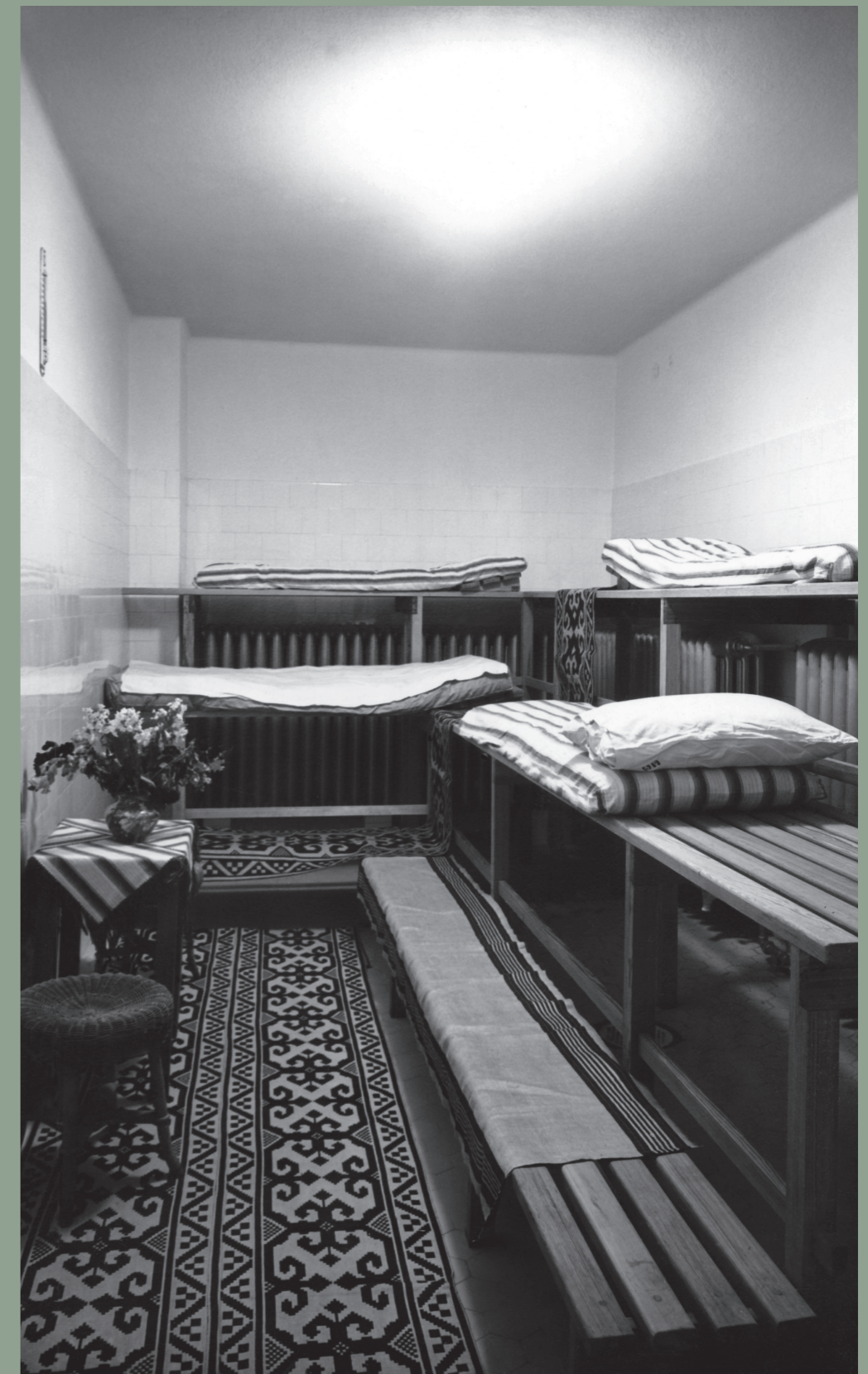
Yrjönkadun Uimahallin 3. kerros (muokattu Arkkitehtitoimisto Antti Ilveskoski, 1998). Entisen naisten puolen ääriviivat korostettu.

Kuva 43.

Yrjönkadun Uimahallin naisten puolen allas, merkitty yllä olevaan pohjapiirrokseen (Neittamo Oy, 2014).

Kuva 44.

Yrjönkadun Uimahallin naisten puolen "roomalainen osasto", lämmin lepäilyhuone (Neittamo Oy, tod. näk. 1930-luku). Sijainti merkitty viereiseen pohjapiirrokseen, muutettu saunaksi.

3.5. Helsingin kylpykulttuuri tänään ja tulevaisuudessa

Kuten muuallakin Euroopassa, Helsingin kylpykulttuuri oli laajimmillaan 1800-luvun lopulta 1900-luvun puoliväliin, kun tiiviissä kaupunkirakenteessa asunnot eivät tarjonneet kunnollisia peseytymismahdollisuuksia. Yleiset kylpylaitokset alkoivat katoamaan modernisaation myötä, mutta niiden perintöä kantavat tänä päivänä esimerkiksi uimarannat ja -hallit. Helsingissä erityisesti Yrjönkadun uimahalli ja jäljellä olevat korttelisaunat (Kotiharjun Sauna ja Sauna Hermanni) kertovat kaupungin aikaisemmasta kylpykulttuurista. Kaupungin kylpylöiden typologioista ovat kuitenkin kadonneet esimerkiksi perinteiset meriuimalat.

Vaikka korttelisaunat ovat olleet vaarassa kadota jo 1940-luvulta lähtien (Helamaa, 2000), on Helsingin kylpemisen arkkitehtuuri on piristynyt kuluneen vuosikymmenen aikana, sillä kaupunkiin on avattu useita uusia yleisiä saunoja, sekä meriuimala (Helsingin kaupunki, 2023). Nämä uudet yleiset kylpylaitokset, kuten Kulttuurisauna (kuva 45.), on pääosin omistettu peseytymisen tai urheilun sijasta kylpemiseselle ja vapaa-ajan vieton. Täten niitä voidaan pitää Helsingin kylpemisen arkkitehtuurin uutena nousuna. Esimerkiksi Kulttuurisauna tarjoaa viehättävät puitteet peseytymiselle, oleskelulle, tuttujen tapaamiselle, virvokkeista nauttimiselle, ja ympäröivästä maailmasta eristäytymiselle, jotka ovat olleet osa kylpemisen riittä kautta aikojen (kuva 46).

2010-luvun yleisten saunojen erityispiirteinä voidaan pitää sitä, että suuri osa niistä on rakennettu rannoille (kts. kuva 9. s. 21), eikä varsinaisen kaupunkirakenteen sisään. Niissä on usein mahdollisuus merivedessä uimiseen, joka on puuttunut perinteisistä korttelisaunoista. Näin ollen ne muistuttavat luonteeltaan menneiden aikojen merikylpylöitä ja -uimaloita, tuoden niiden arkkitehtonisia piirteitä nykypäivään. Myös vuonna 2016 avatun meriuimalan, Allas Sea Poolin, voidaan nähdä tuovan menetettyä kylpykulttuuria takaisin Helsinkiin (Silvander, 2016). Sen voidaan kuitenkin tarjoamiensa uima-altaiden myötä ajatella olevan erityisesti urheiluun omistettu laitos. Merenläheisyyden ohella uusien kylpylaitosten erityispiirteinä voidaan pitää aikaisempaa kattavimpien ravintola- ja tapahtumapalveluiden mahdollistamista (Heikkinen, 2022).

Helsingin uudet yleiset kylpylaitokset on otettu vastaan hyvin, ja niille on ollut viime vuosina kasvavaa kysyntää (Nironen, 2022). Kaupunkilaiset ovat jopa rakentaneet itse talkoovoimin ylläpidetyn Sompasaunan, joka on Helsingin ainoa ilmainen sekä ympäri vuoden ja vuorokauden auki oleva yleinen sauna (Sompasaariseura, 2023). Tämän voidaan nähdä kielivän kylpemisen arkkitehtuurin ja -kulttuurin kehittymismahdollisuuksista Helsingissä. Tuleviin yleisiin kylpylaitoksiin voidaan saada inspiraatiota kylpykulttuurin kansainvälistästä ja paikallisesta kehityskaaresta, johon tässä tutkielmassa on perehdytty. Voitaaisiinko esimerkiksi meriuimalat tuoda jälleen kantakaupungin rannoille?

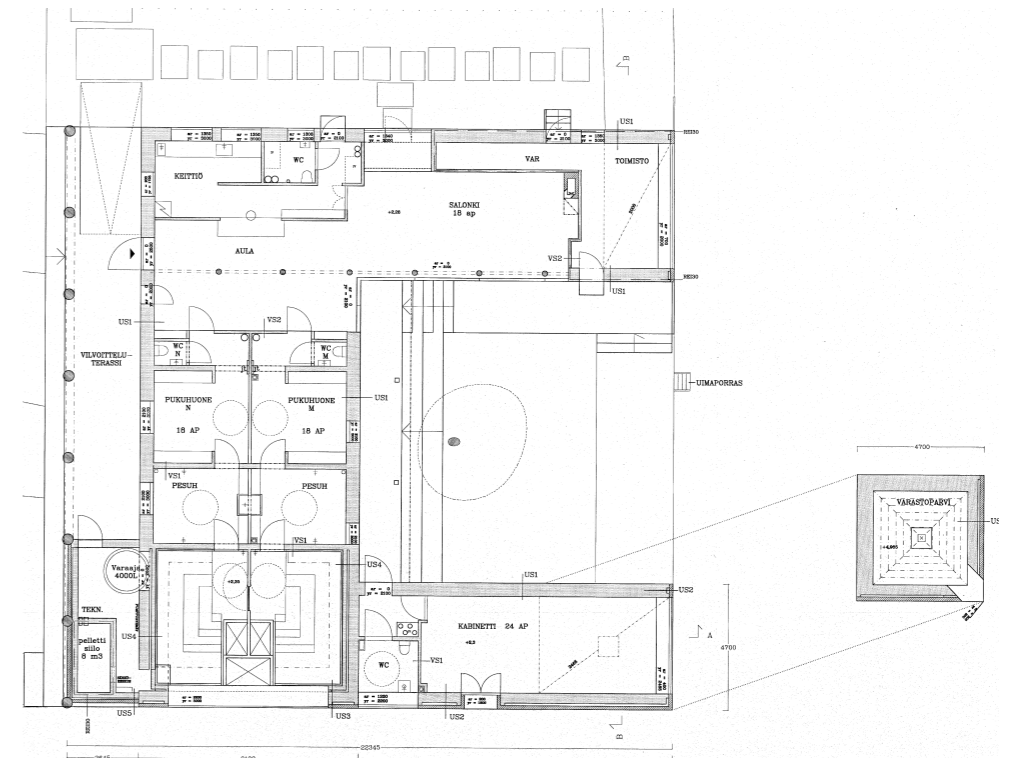
Toisaalta jotkut yleisten kylpylaitosten piirteet on hyvä jättää historiaan. Tänä päivänä Helsingin kylpykulttuuri on historiaansa verrattuna yhtenäinen ja tasa-arvoinen. Esimerkiksi henkilön varallisuus ei juurikaan vaikuta yleisten saunojen tai uimahallien käyttömahdollisuuteen, eivätkä eri sukupuolien osastot ole toiminnoltaan erilaisia. Voidaan olla sitä mieltä, että tätä piirrettä tulisi jatkaa ja kehittää eteenpäin tulevaisuuden kylpemisen arkkitehtuurissa. Esimerkiksi naisten ja miesten erotteluun perustuva tilaohjelma ei ole esteetön (Pearson, 2020), sillä ymmärrys sukupuolen moninaisuudesta on kasvanut yhteiskunnassamme.

Kuva 45.

Kulttuurisaunan vilvoitteluterassi (Thorpe, 2023).

Kuva 46.

Kulttuurisaunan pohjapiirros (NOW, 2013).

4. Johtopäätökset

Vaikka nykypäivänä kylpemistä voidaan pitää aktina, jonka päämääränä on kehon hygienian, on sillä pintaa syvemmällä muitakin merkityksiä. Tutkimalla Euroopan ja Helsingin kylpykulttuurien kehityskaarta, voidaan havaita kylpemisen ominaisuuksia, jotka ovat kantaneet yli vuosisatojen ja maiden rajojen. Kylpeminen on ollut esimerkiksi sosiaalista kanssakäymistä, hyvinvoinnin tavoittelua, oman yhteiskuntaluokan ilmaisua, sekä arjesta irrottautumista. Osa näistä piirteistä elää edelleen kylpykulttuurissamme.

Arkkitehtuurilla on olennainen rooli kylpykokemuksen luomisessa, sillä se luo tilan peseytymiselle oheistoimintoinen. Tässä tutkielmassa esitettyjen yleisten kylpylaitosten perusteella voidaan tehdä havaintoja siitä, mitä arkkitehtuuri voi tarjota kylpijiöille. Koska kylpykulttuuri on ytimeltään ollut hyvin samankaltaista kansainvälisesti, löytyvät myös Helsingin kylpemisen arkkitehtuurin piirteet tutkielmassa esitettyjen muiden eurooppalaisien kylpylaitoksien kautta.

Kautta aikojen kylpemiseen vaaditut perustilat ovat pysyneet samana, vaikka esimerkiksi ratkaisujen mittasuhteet ja tunnelmat ovat vaihdelleet. Yksinkertaisuudessaan kylpemisen arkkitehtuuri mahdollistaa riisuutumisen, peseytymisen, ja lämpötilavaihtelun tuoman reaktion kehossa. Kylpemisen arkkitehtuurissa korostuvat usein myös ihmisten väliset suhteet, siirtymät, ja nautinto. Vaikka Helsingin kylpylät ovat usein olleet kansainvälisiä vaikuttajiaan vaatimattomampia, on niissä havaittavissa samat piirteet.

Niin arkiset työväen kylpylaitokset, kuin ylimystön mahtipontiset kylpylät auttavat luonnollisella aistillisuudellaan kylpijää löytämään yhteyden kehoonsa. Kylpijän paljas, sekä peseytymisen ja lämpötilavaihtelun herättämä keho, on erityisen herkistynyt ympäröivään tilaan (Koren, 1991). Tämän myötä esimerkiksi tilojen materiaalisuus ja siirtymät korostuvat. Kylpemisen arkkitehtuuri ottaa tämän huomioon, kuten balneumit asteittain lämpiävillä tilasarjoillaan ja uimalat suojaamalla kylpijää kylmältä tuulelta.

Kylpemisen arkkitehtuurissa artikuloidaan myös ihmisten välisiä suhteita. Se mahdollistaa paikkoja seurustelulle ja yhdessä ololle, mutta myös turvallisen tuntuista tiloja kylpemiselle ominaiselle intiimiydelle ja mietiskelylle. Tästä esimerkkinä toimivat yhteisaltat ja hikoiluhuoneet, jossa kansakylpijien kanssa voi vaihtaa ajatuksia, mutta myös vetäytyä omiin oloihinsa. Monissa kylpylöissä, kuten 1800-luvun vesihoitolaitoksissa, on yhteistilojen ohella yksityisiä soppeja, joissa voi uppoutua itseensä, ja löytää yhteyden keho ja mielen välillä. Kylpemisen arkkitehtuuri on siis samalla yksityistä ja yhteistä.

Kylpemistä on myös kautta aikojen käytetty siirtymäriittinä esimerkiksi työn ja vapaa-ajan, sekä maallisen ja pyhän välillä. Kylpylöissä onkin usein erityinen tunnelma, joka liittyy kylpemisen herättämään muutoksen tunteeseen. Kylpemisen aktille on ominaista, että se saa ajan kulumaan eri tavalla, ja muun maailman tuntumaan kaukaiselta (Koren, 1991). Tätä kylpemisen arkkitehtuuri tukee tiloilla, joissa voi irrottautua ja eristäytyä ulkomaailmasta, kuten termit esteettisillä yksityiskohdillaan, ja hammamat hämyisellä tunnelmallaan.

Kylpylöihin ja niiden tarjoamaan siirtymäriittiin liittyy olennaisesti myös nautinto, johon kuuluvat esimerkiksi rentoutuminen ja virkistyminen. Kylpemisen jälkeen henkilöstä tuntuu paremmalta kuin ennen sitä (Koren, 1991), johon puhdistumisen tuoman hyvinvoinnin ohella vaikuttavat peseytymisen oheistoiminnot, kuten fyysinen harjoittelu, kehon hoitaminen, seurustelu, tai virvokkeiden nauttiminen. Tutkielmassa esitetty kylpemisen arkkitehtuuri onkin kautta aikojen sisältänyt tilaa myös muille toimintoille.

Koska Helsingin kylpykulttuuri oli rikkaimmillaan 1800- ja 1900-luvuilla, siihen vaikuttivat edellä esitettyjen piirteiden ohella myös ajankohtaiset kansainväliset ilmiöt, kuten teollistuminen ja modernisaatio, sekä vallinneet yhteiskunnalliset arvot ja muodit.

Euroopassa 1800-luvulla suosittu vesihoito vaikutti siihen, millaisia kylpylöitä Helsingissä avattiin. Esimerkiksi Ullanlinnan kylpylä vastasi pitkälti kansainvälisesti muodikkaita kylpylaitoksia. Lisäksi, manner-Euroopan jälkijunassa, teollistuminen synnytti tiivistyvässä Helsingissä tarpeen yleisille kylpylaitoksille. Ajalle ominainen pyrkimys säädyllisyyteen synnytti eri yhteiskuntaluokille omat kylpylaitoksensa, jotka oli pääosin jaettu sukupuolen mukaan. Myöhemmin kasvanut kiinnostus uimiseen toi myös Helsinkiin uimalat, uimarannat ja -hallit, joiden käyttämisestä tuli hiljalleen tasa-arvoisempaa ja urheiluun painottuvampaa modernisoituvassa yhteiskunnassa. Lopulta, kuten muuallakin Euroopassa, asunnoissa peseytymisen helpottuttua yleiset kylpylaitokset sulki oviaan ja kylpemisen arkkitehtuuri alkoi köyhtyä.

Vaikka Helsingin kylpykulttuuri sai runsaasti kansainvälisiä vaikutteita, oli sen kylpemisen arkkitehtuurilla myös paikallisia erityispiirteitä. Esimerkiksi kaupungistumisen myötä korttelisaunojen omaksuminen työväen yleiseksi kylpylöiksi on poikkeuksellista ja kumpusi kansan perinteisestä tavasta kylpeä. Lisäksi Helsingin merenläheisyyden voidaan katsoa mahdollistaneen merikylpylä ja -uimalakulttuurin suosion ja rakennushankkeiden suuren määrän. Täten Helsingin kylpykulttuuri heijasti vallitsevia aatteita ja ilmiöitä, mutta teki niistä omiaan rikkaalla sauna- ja merikeskeisellä kylpemisen arkkitehtuurilla.

Tämän tutkielman avulla saa käsityksen siitä, millaista Helsingin kylpemisen arkkitehtuuri on ollut, ja mistä se on saanut vaikutteita. Löydöksiä voidaan käyttää taustatietona ja inspiraation lähteenä tulevissa kylpylöiden suunnitelmassa, joille Helsingissä vaikuttaa olevan kysyntää. Niiden arkkitehtuurissa voidaan soveltaa historiasta löytyviä kylpemisen yleismaallisia piirteitä, kuten siirtymiä, aistillista herkkyyttä, ja suhteita ihmisten välillä. Lisäksi paikallisia vaikutteita voidaan saada esimerkiksi tutkielmassa esitellyistä kadonneista kylpylaitoksista, joiden arkkitehtuuri Helsingissä oli hyvin rikasta.

Tulvaisuudessa tutkimusta voitaisiin jatkaa perehtymällä tarkemmin esimerkiksi Helsingin kylpylaitosten arkkitehtonisiin ratkaisuihin, tilaohjelmiin ja tunnelmiin koskien erityisesti työväen kylpylöitä, sillä niiden käsittely jäi tämän tutkielman puitteissa suppeaksi.

Lähteet

Heikkilä, J. (2021). *Kaupunkiuimala Verkkosaaren*. Pro Gradu-tutkielma. Aalto-yliopisto, Espoo.

Heikkinen, S., (24.6.2022) Yleiset saunat - katoavaa kaupunkiperinnettä? Yle. https://yle.fi/aihe/a/20-10003023

Helamaa, E. (2000). Saunan ja kiukaan historiaa. Teoksessa Lehtimäki, K. (Toim.), *Löylyn henki : kolmen mantereen kylvyt : inipi, furo, sauna* (s. 114–124). Helsinki : Rakennustieto.

Helsingin Kaupunki (2023) *Yleiset saunat Helsingissä*. Haettu 10.5.2023 osoitteesta: https://www.myhelsinki.fi/fi/n%C3%A4e-ja-koe/aktiviteetit/yleiset-saunat-helsingiss%C3%A4

Järvenpää, E. (17.9.2005) Marie-Badissa saunottiin lähes sata vuotta. *Helsingin sanomat*. https://www.hs.fi/kaupunki/art-2000004337798.html

Ilonen, J. (2014). *Toinen Helsinki: kortteleiden kääntöpuolen arkkitehtuuri*. Helsinki : AtlasArt

Jetsonen, J. (2000). Yleisen saunan nousu ja kato. Teoksessa Lehtimäki, K. (Toim.), *Löylyn henki : kolmen mantereen kylvyt : inipi, furo, sauna* (s. 124–132). Helsinki : Rakennustieto.

Kaartinen, A. 1999 Uiminen on liikkumalla kylpemistä. Teoksessa *Nokea ja pilvenhattaroita : Helsinkiläisten ympäristö 1900-luvun vaihteessa* (s. 63–74). Helsinki: Gummerus : Helsingin kaupunginmuseo.

Koren, L. (1996). *Undesigning the bath*. California : Stone Bridge Press.

Niskanen, A. (2005). *Väino Vähäkallio ja hänen toimistonsa : arkkitehdin elämäntyö ja verkostot*. Helsinki: Teknillinen korkeakoulu.

Nironen, S. (Helmikuu, 2022). Hietaniemeen ja Seurasaaren tulossa uusia yleisiä saunoja – Seurasaaressa saunaa myös vastustetaan. *Yle uutiset*. https://yle.fi/a/3-12312941

Pentikäinen, J. (2000). Löylyn henki. Teoksessa Lehtimäki, K. (Toim.), *Löylyn henki : kolmen mantereen kylvyt : inipi, furo, sauna* (s. 102–114). Helsinki : Rakennustieto.

Pearson, C. (2020). *The Architecture of Bathing: Body, Landscape, Art*. MIT Press.

Pernu, & Kuurne, V. (2016). *Uimahallien ja kylpylöiden suunnittelu : käytännössä toimiviksi todettuja ratkaisuja*. Helsinki : Rakennustieto.

Polyxeni, A.-V. (2016) The Hellenistic Balaneion at the Roman Forum of Thessaloniki. Teoksessa Lucore, S.K & M. Trümper (Toim.), *Greek baths and bathing culture - new discoveries and approaches* (s. 201-210). Peeters : Leuven

Oikkonen, R. (1999) Enemmän puhtautta – enemmän terveyttä? Teoksessa *Nokea ja pilvenhattaroita : Helsinkiläisten ympäristö 1900-luvun vaihteessa* (s. 143-163). Helsinki: Gummerus : Helsingin kaupunginmuseo.

Suvikumpu, L. (2014). *Suomalaiset kylpylät : kotimaisen kylpyläkulttuurin historiaa*. Helsinki : Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Särkikoski, T. (2012). *Kiukaan kutsu ja löylyn lumo : suomalaisen saunomisen vuosikymmeniä*. Helsinki : Gummerus : Suomen saunaseura.

Silvander, L. (2.9.2016) Helsingin keskustassa avattiin upouusi merikylpylä – testasimme, millainen se oikeasti on. *Ilta-sanomat*. https://www.is.fi/matkat/art-2000001252740.html

Sompasaunaseura RY (2023) *Mikä Sompasauna?* Haettu 10.5.2023 osoitteesta: https://www.sompasauna.fi/tervetuloa

Tommila, P. (1982). *Helsinki kylpyläkaupunkina 1830-50-luvuilla*. Helsinki : Helsinki-seura.

Twigg, J. (2000). *Bathing : The body and community care*. New York : Routledge.

Viherjuuri, H. (1944). *Saunaopas*. Helsinki : Otava.

Vuorenjuuri, M. (1967). *Sauna kautta aikojen*. Helsinki : Otava.

Kuvalähteet

Kannen kuva: Neittamo Oy (1930-luku), *Uimahalli Oy, Yrjönkatu 21b* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. helsinki.kuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.A5827354-935D-4B55-B3C1-A855545F84B2

Johdannon kuva: Tuntematon (1920-luku), *Lauttasaaren merikylpylä* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.helsinki.kuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.98A15F27-634A-44E6-8332-29FCF63308DD

Kuva 1. Ginouvès, R., (1962). *Gortusin kylpylän pohjakaava* [piirros]. Teoksessa Vuorenjuuri, M. (1967). *Sauna kautta aikojen* (s. 18). Helsinki : Otava.

Kuva 2. Vuorenjuuri, M. (1967). *Caerwentin Balneum* [piirros]. Teoksessa. Vuorenjuuri, M. (1967). *Sauna kautta aikojen* (s. 22). Helsinki : Otava.

Kuva 3. Fletcher, B. (2013), *Plan of the Baths of Caracalla* [piirros]. Haettu https://www.worldhistory.org/image/1173/plan-of-the-baths-of-caracalla/

Kuva 4. Tuntematon, (1901). *Frigidarium of the Roman Baths of Caracalla, 217 AD* [piirros]. The New York Public Library Digital Collections. https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e4-3759-a3d9-e040-e00a18064a99

Kuva 5. Vuorenjuuri, M. (1967). *Ingile-hammam Bursassa* [piirros]. Teoksessa Vuorenjuuri, M. (1967). *Sauna kautta aikojen* (s. 44). Helsinki : Otava.

Kuva 6. Vuorenjuuri, M. (1967). *Saunomisen autuutta Wolfenbutteler Sachsenspiegel-käsikirjoituksessa 1400-luulta* [piirros]. Teoksessa. *Sauna kautta aikojen* (s. 134). Helsinki : Otava.

Kuva 7. Tuntematon, (1800-luku). *Mainos Spa* [valokuva]. Sparealites. http://www.sparealites.be/les-thermes-passe-du-thermalisme-spadois

Kuva 8. The builder magazine, (1870). *Municipal Baths, Henry Square, Ashton Under Lyne, Greater Manchester* [piirros]. Historic England. https://historicengland.org.uk/services-skills/education/educational-images/municipal-baths-henry-square-ashton-under-lyne-11646

Kuva 9. Vaarno, A. (2023). *Helsingin kartta, johon merkitty 1950 toiminnassa olleet korttelisaunat ja 2010-luvulla avatut yleiset saunat*.

Kuva 10. Vaarno, A. (2023). *Helsingin kartta, johon merkitty meriuimalat ja merikylpylät, jotka ovat olleet toiminnassa 1890 - 1930 välillä*.

Kuva 11. Brander, S. (1913). *Sauna Marie-Bad* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.helsinki.kuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.59D32E4D-9A36-4CDA-B3BF-259480B766EE

Kuva 12. Brander, S. (1913).*Sauna Marie-Badin sisäänkäynti pihan puolelta* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.helsinki.kuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.D2DE0411-57A3-457B-9557-460671E545B4

Kuva 13. Anderson, N. (1973). *Naisten saunan pesuhuone Mäkelänkadun yleisessä saunassa* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.helsinki.kuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.81CFF9A8-8C04-4A5B-907A-F29FBDCA0C09

Kuva 14. Viherjuuri, H., (1944). *Erään helsinkiläisen yleisen saunan pohjapiirros*. Teoksessa Viherjuuri, (1944). *Saunaopas* (s. 165). Helsinki : Otava.

Kuva 15. Arkkitehtitoimisto Lappi-Seppälä & Martas, (1944). *Havaintokuva edellisessä kuvassa esitetystä saunasta*. Teoksessa Viherjuuri, (1944). *Saunaopas* (s. 166). Helsinki : Otava.

Kuva 16. Hellgren, T. (1863). *Siltasaaren uimala* [piirros]. Helsingin kaupunginarkisto. https://yksa.disec.fi/Yksa4/id/158591621743300/?history=1&_displayStart=0&_sort=1%2Casc&ref=results&view=list#tab/basic

Kuva 17. Brander, S. (1912). *Sauna Marie-Bad* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.helsinki.kuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.B75F6157-D543-4BAB-87BE-CC1F4864C986

Kuva 18. Engel, C. L., (1836). *Ullanlinnan kylpylä* [piirros]. Museovirasto. https://www.finna.fi/Record/museovirasto.372E19FECA6F8A04CBCB34BABAEE1932?sid=2964375951

Kuva 19. Tuntematon, (1870 - 90-luku). *Kaivopuisto, Ullanlinnan kylpylaitos* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.finna.fi/Search/Results?lookfor=Ullanlinnan+kylpylaitos&type=AllFields&limit=20

Kuva 20. Hoffers, E., (1870-luku). *Ullanlinnan kylpylä* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.finna.fi/Record/hkm.3E114134-0798-4E57-B30C-C1B2A150A8D6

Kuva 21. Brorström, K. O., (1913). *Jono Ullanlinnan kylpylaitokseen Kaivopuistossa*[valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.helsinki.kuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.95FBF537-40DD-40B4-BD09-5C34648C7937

Kuva 22. Timiriasew, I., (1917). *Pilkkijä jäällä Kaivopuiston edustalla* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.helsinki.kuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.12D3D4A4-C8C8-447B-A673-E2BC815DE79E

Kuva 23. Brander, S., (1907). *Uimala Siltavuorenrannassa* [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseo. https://www.helsinki.kuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.CFD440BF-IDCF-4FF0-8D4C-7BE2750F3049

Kuva 24. Ehrenström, O., (1891). Siltavuorenrannan uimalan pääpiirrokset [piirros]. Helsingin kaupunginarkisto. https://yksa.disec.fi/Yksa4/id/158927234947200/?history=1&ref=results&view=list&_displayStart=0&_sort=1%2Casc#tab/basic

Kuva 25. Ehrenström, O., (1891). Sörnäisten uimalan pääpiirrokset [piirros]. Helsingin kaupunginarkisto. https://yksa.disec.fi/Yksa4/id/158927234947200/?history=1&ref=results&view=list&_displayStart=0&_sort=1%2Casc#tab/basic

Kuva 26. Tuntematon, (1920-loppu). Jätkäsaaren meriuimala [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseum.

Kuva 27. Flinckenberg, E. (1916.) Jätkäsaaren meriuimalan pääpiirrokset [piirros]. Helsingin kaupunginarkisto. https://yksa.disec.fi/Yksa4/id/158927234947200/?history=1&ref=results&view=list&_displayStart=0&_sort=1%2Casc#tab/basic

Kuva 28. Hongell, H., (1900). Ursinin uimalan pääpiirrokset [piirros]. Helsingin kaupunginarkisto. https://yksa.disec.fi/Yksa4/id/158927234947200/?history=1&ref=results&view=list&_displayStart=0&_sort=1%2Casc#tab/basic

Kuva 29. Hongell, H., (1900). Ursinin uimalan pääpiirrokset [piirros]. Helsingin kaupunginarkisto. https://yksa.disec.fi/Yksa4/id/158927234947200/?history=1&ref=results&view=list&_displayStart=0&_sort=1%2Casc#tab/basic

Kuva 30. Foto Roos, (1910). Privata svenska flickskolanin oppilaita uimassa [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseum. https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.155FF19F-9123-4B5A-98CC-4CD68A671D18

Kuva 31. Sandberg, G., (1890-1910). *Badinrättning (vid Ursins klippa?)* [valokuva]. SLS 1849 Gustav Sandbergs fotografisamling. https://www.finna.fi/Record/sls.SLS+1849_SLS+1849_539

Kuva 32. Pälsi, S. (1930-luku). Humallahden uimalaitos kuvattuna pohjoisesta [valokuva]. Helsingin kaupunginarkisto. https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.14818E4F-7732-492E-846E-32C34005B0E4

Kuva 33. Buttians, G., (1919). Humallahden uimalan pääpiirrokset [piirros]. Helsingin kaupunginarkisto. https://yksa.disec.fi/Yksa4/id/158927234947200/?history=1&ref=results&view=list&_displayStart=0&_sort=1%2Casc#tab/basic

Kuva 34. Sky-Foto Möller, (1972). Meilahti, Seurasaaren uimalaitos [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseum. https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.EF147A69-D82A-4023-AF2D-7444CAF5BF36

Kuva 35. Tuntematon, (1931). Perhe Mustikkamaan uimarannalla [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseum. https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.1432664A-325D-4AD3-A83F-2A42166BF7BA

Kuva 36. RVV, (1927). Yrjönkadun uimahalli, leikkaukset. Teoksessa Niskanen, A. (2005). Väino Vähäkallio ja hänen toimistonsa : arkkitehdin elämäntyö ja verkostot (s. 177). Helsinki: Teknillinen korkeakoulu. Suomen rakennustaidetta,

Kuva 37. Pietinen, A., (1937). Alaston uimahyppääjä Yrjönkadun uimahallissa Helsingissä [valokuva]. Museovirasto. <https://www.finna.fi/Record/museovirasto.6AAB658F7FDEAA21389694B39599E293?sid=2964395997>

Kuva 38. & 39. (1932). Yrjönkadun uimahalli, pohjakerros ja ensimmäinen kerros. Teoksessa Niskanen, A. (2005). Väino Vähäkallio ja hänen toimistonsa : arkkitehdin elämäntyö ja verkostot (s. 175). Helsinki: Teknillinen korkeakoulu.

Kuva 40. Sundström, O., (1929). Uimahallin pesuhuone [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseum. https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.E7554E4F-6A07-4145-BA1C-02A863EDBE68

Kuva 41. Pietinen, A., (1937). Miehiä vastomassa saunan lauteilla Yrjönkadun uimahallissa Helsingissä [valokuva]. Museovirasto. <https://www.finna.fi/Record/museovirasto.54C21A99757162250E14C6DAF3C8D7C2?sid=2964395997>

Kuva 42. Arkkitehtitoimisto Antti Ilveskoski (1998). Yrjönkatu 21b, pohjapiirustus 3. kerros [piirros]. Lupapiste. <https://kauppa.lupapiste.fi/#/?q=Yrj%C3%B6nkatu%2021b>

Kuva 43. Neittamo Oy, (2014). Yrjönkadun Uimahalli [valokuva]. Helsingin kaupunginmuseum. https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.5C81C777-95DC-4C33-9C03-291CD4C704A1

Kuva 44. Neittamo Oy, (tod. nök. 1930-luku). Uimahalli. Helsingin kaupunginmuseum. https://www.helsinkikuvia.fi/search/details/?image_id=hkm.5C81C777-95DC-4C33-9C03-291CD4C704A1

Kuva 45. Thorpe, H. (2023). Kulttuurisauna [valokuva]. The World of Interiors. Haettu 10.5.2023 osoitteesta: <https://www.worldofinteriors.com/story/helsinki-finland-kulttuurisauna-travel>.

Kuva 46. NOW, (2013). Hakaniemenranta 17, pohjapiirros [piirros]. Lupapiste. <https://kauppa.lupapiste.fi/#/?q=Hakaniemenranta%2017>